

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O‘RTA MAXSUS TA‘LIM VAZIRLIGI

JIZZAX POLITEKNIKA INSTITUTI

DAK raisi

« 13 » 06 2019 yil

“Kasb ta‘limi” kafedrası mudiri

 dots. S.T. Aliqulov

« 29 » 06 2019 yil

TUSHUNTIRISH QISMI

Mavzu: “Xorijiy mamlakatlarning soliq tizimlari” mavzusini innovatsion ta‘lim texnologiyalari asosida o‘qitish usulini ishlab chiqish.

BITIRUV MALAKAVIY ISHINING TARKIBI

Tushuntirish qismi _____ 69 _____ bet

Grafik qismi _____ 2 _____ varaq

Talaba: 101-15 KT (Iqtisod) guruh talabasi Pirimqulov Abbosjon

Bitiruv malakaviy ishi rahbari:

Mustafaqulov A.

QISMLAR BO‘YICHA MASLAHATCHILAR:

1. Iqtisodiy qismi bo‘yicha _____ Saidaxmedova D.

2. Pedagogik uslubiy qism _____ Mustafaqulov A.

3. Mehnat va hayot faoliyati xavfsizligi _____ M. Tirkasheva

TAQRIZCHILAR:

1. Сергиев Павел Петрович доцент К.Т.
2. Исмаилов Родригес Эрнесто А.

Jizzax– 2019

ANNOTATSIYA

Bitiruv malakaviy ishining mavzusi: “Xorijiy mamlakatlarning soliq tizimlari” mavzusini innovatsion ta’lim texnologiyalari asosida o’qitish usulini ishlab chiqish.

Amalga oshirilgan tahlillar natijasida shunday xulosaga kelish mumkinki, hozirgi davrda davlat tomonidan iqtisodiyotni tartibga solishning ikkita modelini ajratib ko’rsatsa bo’ladi. Bularning birinchisi keynschilik modeli, ikkinchisi esa neokonservativ model deb ataladi. Alohida qayd etish kerakki, iqtisodiyotni tartibga solish to’g’risida gap ketgan paytda J.M. Keynes (1883-1946 y.)ning bozor iqtisodiyoti haqidagi g’oyalari muhim ahamiyat kasb etadi.

J.Keynsning nazariyasining asosiy mazmuni uning “Bandlik, foiz va pulning umumiy nazariyasi” (1936) nomli asarida bayon qilingan. Bunda muallif iqtisodiyotning rivojlanishidagi asosiy omil deb “samarali talab”ning mavjudligini ko’rsatadi. J.Keynsning fikricha, “samarali talab” ikkita tarkibiy qism (shaxsiy iste’mol va investitsiyalash) dan iboratdir.

J.Keynsning nazariyasidan shunday xulosa kelib chiqadiki, aholining etarlicha bo’lmagan talabini investitsiya talabini oshirish bilan to’ldirish kerak. Investitsiya hajmining o’sishi mablag’lardan foydalanish natijasida olinadigan foyda miqdoriga va bank foizlari darajasiga bog’liqdir. Keltirilgan omillar bilan talab investitsiya talabini tartibga solish usullarini belgilaydi.

MUNDARIJA

	KIRISH	5
I BOB.	XORIJIY MAMLAKATLARNING SOLIQ TIZIMLARINING NAZARIY ASOSLARI	
1.1.	Xorijiy davlatlarda soliqlar asosida iqtisodiyotni tartibga solish nazariyasi va amaliyoti tahlili.	8
1.2.	Rivojlangan horijiy davlatlarda yuridik shaxslarning foydasini soliqqa tortishning o'ziga xosligi.	13
1.3.	Rivojlangan xorijiy mamlakatlarda savdo va umumiy ovqatlanish hamda qishloq xo'jalik korxonalarini soliqqa tortishning ilg'or tajribalaridan foydalanish masalalari	21
1.4.	Qo'shilgan qiymat solig'ining xorijiy davlatlarda undirishning ijobiy tajribalarini o'zlashtirish masalalari.	25
II BOB.	“XORIJIY MAMLAKATLARNING SOLIQ TIZIMLARI” MAVZUSINI INNOVATSION TA'LIM TEXNOLOGIYALARI ASOSIDA O'QITISHUSULINI ISHLAB CHIQISH.	
2.1.	Kasb-hunar kollejlarda “Soliq tizimi” fani bo'yicha dars materiallarini tahlil qilish.....	36
2.2.	Kasb-hunar kollejlarda o'quv jarayonini tashkil etishda ma'lumotlarni ko'rgazmali taqdim etish usullari va vositalaridan foydalanish.....	48
2.3.	“Xorijiy mamlakatlarning soliq tizimlari” mavzusini ta'lim texnologiyalari asosida o'qitishning namunaviy dars rejasini ishlab chiqish	52
III BOB.	MEHNAT VA ATROF MUHIT MUXOFAZASI.	
3.1.	Mehnat muxofazasining huquqiy asoslari.....	65
3.2.	Atrof muhit muxofazasi	66
IV.	TAKLIF VA XULOSALAR	68
V.	FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR	

KIRISH

Mavzuning dolzarbligi: Bozor iqtisodiyotiga hos bo'lgan munosabatlarning rivojlanishi soliqlar, soliq tizimi va soliq siyosatida keskin o'zgarishlar bo'lishini taqozo etdi. Mustaqillikning dastlabki yillarida soliq sohasida qabul qilingan qonun qarorlar mavjud muammolarni hal qilishga imkon yaratdi.

O'zbekiston Respublikasi birinchi Prezidenti I.A. Karimov o'zining "O'zbekiston buyuk kelajak sari" kitobida: "Islohotning hozirgi bosqichida iqtisodiy barqarorlikni va tarkibiy o'zgarishlarni ta'minlash birinchi navbatdagi vazifasiga aylangan chog'da soliq tizimi birinchi galda rag'batlantiruvchilik vazifasini bajarishi kerak", deb ta'kidlangandi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.M.Mirziyoev jamiyatimizga zamonaviy mutataxassislarni etkazib berishda "Yoshlarimizning mustaqil fikrlaydigan, yuksak intellektual va ma'naviy salohiyatga ega bo'lib, dunyo miqyosida o'z tengdoshlariga hech qaysi sohada bo'sh kelmaydigan insonlar bo'lib kamol topishi, baxtli bo'lishi uchun davlatimiz va jamiyatimizning bor kuch va imkoniyatlarini safarbar etamiz" deb ta'kidladilar va ushbu fikrlarning tasdig'ini hozirgi kunda ta'lim tizimidagi jadal islohotlar natijasi sifatida ko'rishimiz mumkin¹.

Soliq tizimini takomillashtirish maqsadida soliq xizmati tizimi uchun mutaxassis kadrlarni tayyorlash tizimini tubdan isloh qilish "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun va "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi"ni hayotga tatbiq etish tadbirlarini amalga oshirish jarayonida kasbga yo'naltirish bo'yicha faoliyatni takomillashtirishda ta'lim berishning nazariy, amaliy, noan'anaviy usullarini, ilg'or pedagogik texnologiyalarni qo'llash davr talabidir.

¹ Sh.M.Mirziyoev. "Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston Davlatini birgalikda barpo etamiz". O'zbekiston Respublikasi Prezident lavozimiga kirishish tantanali marosimiga bag'ishlangan Oliy Majlis palatalarining qo'shma majlisidagi nutqi. Toshkent "O'zbekiston", 2016 y.

Bitiruv malakaviy ishning asosiy maqsadi – soliq nazariyasi va soliq qonunchiligi asoslarini, soliq siyosati, soliq tizimining asosiy tamoyillarini, soliq munosabatlarini umumdavlat va mahalliy soliqlar, hamda xorijiy mamlakatlar soliq tizimi, davlat bojlari, bojxona bojlarini va boshqa majburiy to'lovlarni hisoblash va to'lash tartiblarini o'rganishdir.

Soliqqa tortish nazariyasi va amaliyoti hamda soliq sohasidagi axborot tizimlari bo'yicha o'quv jarayonini tashkil etish nazariy va amaliy jihatdan tayyorgarlikni taqozo etadi. Bo'lajak mutaxassis soliq ta'limotining vujudga kelishi va rivojlanishi tarixini bilishi, rivojlangan xorijiy davlatlarning xalqaro soliq tajribasini inobatga olgan holda soliq tizimlaridagi farqni taxlil qila olishi, soliqqa tortish sohasida zamonaviy kompyuter texnologiyalaridan foydalanish hamda zamonaviy statistik tadqiqot usullarini qo'llab, soliqlarni hisoblashning samarali usullarini asosida soliq tushumlarining istiqbolini belgilay olishi lozim.

Bitiruv malakaviy ishning asosiy vazifasi – soliq mutaxassislarini nazariy va amaliy tayyorgarligini ta'minlash, soliq qonunchiligi bo'yicha me'yoriy hujjatlarga amal qilgan holda yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlashdir.

Mavzu bo'yicha o'quvchilarning bilimiga quyidagi talablar qo'yiladi:

- xorijiy mamlakatda huquqiy va jismoniy shaxslarni soliqqa tortish prinsiplari, uslublari;
- xorijiy mamlakatda soliq strategiyasi va soliq mexanizmi;
- xorijiy mamlakatda soliq xizmatini tashkil etish asoslari;
- xorijiy mamlakatda savdo va umumiy ovqatlanish korxonalarining yalpi tushumiga soliqni hisoblash;
- xorijiy mamlakatda qo'shilgan qiymat solig'ini hisoblash;
- xorijiy mamlakatda jismoniy shaxslarni soliqlari va soliqqa tortish;

Mavzu bo'yicha o'quvchilarning ko'nikmalariga quyidagi talablar qo'yiladi:

- xorijiy mamlakatda soliq hujjatlarini rasmiylashtirish;

- xorijiy mamlakatda soliq bo'yicha buxgalteriya hisobi va hisobotlarini yuritish;
- xorijiy mamlakatda soliq tushumlarini rejalashtirish, tahlil qilish;
- xorijiy mamlakatda savdo va umumiy ovqatlanish korxonalarining yalpi tushumiga soliqni hisoblash;
- qo'shilgan qiymat, aksiz soliqlarini hisoblash va byudjetga to'lash tartibi;
- xorijiy mamlakatda kichik va o'rta biznes sub'ektlarini soliqqa tortish;

Bitiruv malakaviy ishining nazariy va uslubiy asoslari -Kasb-hunar kollejlari DTS, mavjud yo'nalishlar o'quv rejalari va dasturlari. Mazkur BMIda ushbu muammolar bo'yicha O'zbekiston Respublikasining qonunlari, me'yoriy hujjatlari, O'zbekiston Restsublikasi Vazirlar Mahkamasining Qarorlari va boshqa ma'lumotlaridan foydalanildi.

Bitiruv malakaviy ishining tuzilishi: kirish, asosiy mazmunini ifodalovchi, ikkita bob, xulosa va takliflar, foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati.

I BOB. XORIJIY MAMLAKATLARNING SOLIQ TIZIMLARI NING NAZARIY ASOSLARI

1.1. Xorijiy davlatlarda soliqlar asosida iqtisodiyotni tartibga solish nazariyasi va amaliyoti tahlili. .

Mazkur masalaga tegishli bo'lgan manbalarni tahlil qilar ekanmiz, eng avvalo, bozor iqtisodiyotining davlat tomonidan tartibga solinishi va uning shakllanishi turli bosqichlarda turlicha bo'lganligini qayd etib o'tishimiz zarur. Tadbirkorlar sinfi XVIII asrning ikkinchi yarimlaridanoq davlatning iqtisodiyotga aralashuvini ishbilarmonlik faoliyatiga to'sqinlik, deb qaraganlar. Bu davrda iqtisodiyotni erkinlashtirish g'oyasi, iqtisodiyotning davlat tomonidan tartibga solinishini salbiy holat sifatida baholash keng tarqalgan edi. Bu g'oyalar A.Smitning "Xalqlarning boyishi sabablari va tabiati to'g'risida tadqiqotlar" asarida o'zining nazariy asosini topdi. Uning fikricha, iqtisodiyot o'zini-o'zi tartibga solish qobiliyatiga ega va uning negizida foydaga intilishdagi shaxsiy manfaat yotadi. A. Smit iqtisodiyotning davlat tomonidan tartibga solinishini rad etadi, chunki iqtisodiyotning rivojlanishi asosida bozor turadi va unga to'liq erkinlik berilishi zarur, deb hisoblaydi².

A.Smitning izdoshlari D.Rikardo, J.Sey, J.Mill, A.Marshallar iqtisodiyotni o'zini-o'zi tartibga soluvchi tizim deb hisoblaydilar. Ular soliqlarni faqat byudjetni to'ldiruvchi vosita sifatida qarab, soliqlarning iqtisodiyotni tartibga solishdagi rolini tan olmaganlar.

Amalga oshirilgan tahlillar natijasida shunday xulosaga kelish mumkinki, hozirgi davrda davlat tomonidan iqtisodiyotni tartibga solishning ikkita modelini

² Фишер С., Дорнбуш Р., Шмалензи Р. Экономика. -М.: "Финансы и статистика". 1993. стр. 62

ajratib ko'rsatsa bo'ladi. Bularning birinchisi keynschilik modeli, ikkinchisi esa neokonservativ model deb ataladi. Alohida qayd etish kerakki, iqtisodiyotni tartibga solish to'g'risida gap ketgan paytda J.M. Keynes (1883-1946 y.)ning bozor iqtisodiyoti haqidagi g'oyalari muhim ahamiyat kasb etadi.

J.Keynsning nazariyasining asosiy mazmuni uning "Bandlik, foiz va pulning umumiy nazariyasi" (1936) nomli asarida bayon qilingan. Bunda muallif iqtisodiyotning rivojlanishidagi asosiy omil deb "samarali talab"ning mavjudligini ko'rsatadi. J.Keynsning fikricha, "samarali talab" ikkita tarkibiy qism (shaxsiy iste'mol va investitsiyalash) dan iboratdir³.

J.Keynsning nazariyasidan shunday xulosa kelib chiqadiki, aholining etarlicha bo'lmagan talabini investitsiya talabini oshirish bilan to'ldirish kerak. Investitsiya hajmining o'sishi mablag'lardan foydalanish natijasida olinadigan foyda miqdoriga va bank foizlari darajasiga bog'liqdir. Keltirilgan omillar bilan talab investitsiya talabini tartibga solish usullarini belgilaydi.

Keynschilar soliqqa tortishda progressivlik taraf-dorlaridir. Faol investitsiya siyosatini amalga oshirish soliq stavkalarini oshirish yo'li bilan milliy daromadni davlat foydasiga qayta taqsimlashni talab qiladi. Soliq ko'rinishida olingan pul resurslari soliq to'lovchilar tomonidan bankdan jamg'armalar sifatida foydalanilishi mumkin. Davlat esa xuddi shu narsadan investitsiya talabini kengaytirish va bandlikni oshirishda foydalanishi mumkin.

J.Keyns soliqlarni iqtisodiy tizimdagi "qayishqoqlik mexanizmi takomili" sifatida qaraydi. Uning nazariyasiga asosan o'sib boruvchi (progressiv) soliqlar iqtisodiyotning muvozanatlashganligiga ta'sir ko'rsatadi. Iqtisodiy yuksalish davrida soliqqa tortiladigan daromad soliq daromadlariga nisbatan sekin o'sadi. Iqtisodiy inqirozda esa byudjetga soliq tushumlari daromad qisqarishiga nisbatan tezroq kamayadi. Shunday qilib, byudjetning daromadlari soliq stavkalari miqdoriga, shuningdek, o'sib boruvchi (progressiv) stavkalar bo'yicha soliq solinadigan daromad xajmlariga bog'liqdir.

³ Бард В., Павлова Л. Налоги в условиях экономической интеграции. // -М.: "Кнорус". 2004. стр 125

Demak, yuqoridagilarga asoslangan holda aytish mumkinki, keynschilik ta'limoti bozor iqtisodiyoti sharoitida davlat tomonidan iqtisodiyotni tartibga solishning yangicha yondoshuvining shakllanishiga asos bo'ldi. Bu ta'limotga qadar klassik ilmdagi davlatning aralashmasligi g'oyasi hukmron edi. Keyns nazariyasi esa iqtisodiyotni davlat tomonidan tartibga solinishi zarurligini isbotladi.

Biroq, XX asr 70-yillarining ikkinchi yarmidan boshlab keynschilik nazariyasi jiddiy shubha ostiga olinib boshlandi. Bu davrga kelib, xorijiy mamlakatlarda krizislar yuz berayotgan edi. Davlat tomonidan tartibga solishning keynscha modeli ularni engib o'tishga qodir bo'lmay qoldi. Shu sababli iqtisodiyot davlat tomonidan tartibga solishning yangi modeliga muhtoj edi. Ana shunday yangi modelning nazariy asosi bo'lib iqtisodiyot nazariyasidagi neoklassiklar yo'nalishi: monetarizm va taklif iqtisodi xizmat qildi⁴.

“Taklif iqtisodi” nazariyasiga ko'ra, ishlab chiqarishni rivojlantirish uchun kapital jamg'arilishining qulay sharoitlari yaratilishi zarur. Ushbu maqsadda tadbirkorlarga soliqlar bo'yicha keng imtiyozlar joriy etilishi, shuningdek, inflyatsiyaga qarshi tadbirlarni amalga oshirish ko'zda tutiladi. Bu nazariya namoyondalari soliqlarning kamayishi daromadlarning ko'payishiga olib keladi, soliq solish bazasini kengaytiradi, deb qaraydilar.

Soliq undirishning eng yuqori va quyi chegaraviy stavkasini aniqlash murakkab muammolardan biri hisoblanadi. Uning darajasi ko'pincha mamlakatdagi iqtisodiyotning holatiga bog'liq bo'ladi. Shu bilan bir qatorda, iqtisodiy adabiyotlarda A.Laffer ta'limotiga asoslangan holda soliqlarning turli chegaraviy stavkasi keltiriladi. Uning darajasi 30 foizdan 60 foizgacha oraliqda o'zgarishi mumkinligi ta'kidlanadi⁵. Lekin aniq va ilmiy jihatdan asoslangan soliq stavkalarining yuqori va quyi chegaralari hamon mavjud emasdir.

⁴ Бард В., Павлова Л. Налоги в условиях экономической интеграции. // -М.: “Кнорус”. 2004. стр 128

⁵ Перов А., Толкушкин А. Налоги и налогообложение. //Учебное пособие. -М.: “Юрайт-Издат”. 2003. стр. 120

Amaliyotdagi real ko'rsatkichlarga tayangan holda bozor iqtisodiyotiga asoslangan rivojlangan mamlakatlarda tadbirkorlik faoliyatini soliqlar yordamida tartibga solish samarali amalga oshirilmoqda, degan fikrni bildirishimiz mumkin. Bu erda soliq imtiyozlariga nisbatan alohida e'tiborni qaratish maqsadga muvofiqdir. Shu boisdan soliq imtiyozlarining bir nechta guruhini ajratib ko'rsatishimiz mumkin.

Birinchi guruh soliq imtiyozlari mehnat vositalarining jadal amortizatsiyasiga taalluqli bo'lib, bunday imtiyozning qo'llanilishi korxonaning soliqqa tortiladigan foydasini kamaytiradi. Jadal amortizatsiya usullari mehnat vositalaridan foydalanishning dastlabki yillarida amortizatsiya qilinayotgan mulkni qaytadan tiklash uchun zarur bo'lgan mablag'ni to'plash imkonini beradi, shuningdek, foydadan undiriladigan soliqni kamaytiradi. Xorijiy mamlakatlarda amortizatsiyadan maqsadli foydalanish nazorat qilinadi va bu mablag'lardan ish haqi, dividendlar va boshqalarni to'lashga ruxsat etilmaydi. Jadal amortizatsiya Shvetsiya, Frantsiya, Ispaniya, Singapur, Syangan va boshqa mamlakatlarda keng qo'llanilmoqda⁶.

Ikkinchi guruh soliq imtiyozlari soliqqa tortiladigan daromaddan kapital qo'yilmalarni moliyalashtirishga ketgan sarf-xarajatlarni chiqarib tashlash bilan bog'liq. Ba'zi bir mamlakatlarda korporatsiya daromadidan investitsiya xarajatlarini to'liq yoki qisman (10-50 foiz) chiqarib tashlash amaliyoti qo'llanilmoqda. Shuningdek xuddi shu maqsadlar uchun investitsiya zahiralari tashkil qilishga ham ruxsat berilmoqda. Bunday soliq imtiyozlari Avstriya, Germaniya, Italiya, Frantsiya va boshqa mamlakatlarda qo'llanilmoqda. Bundan tashqari AQShda soliqqa tortiladigan daromaddan ilmiy-tadqiqot va loyihalashtirish ishlariga qilingan xarajatlarni chiqarib tashlash tartibi ham joriy etilgandir.

⁶ Бард В., Павлова Л. Налоги в условиях экономической интеграции. // –М.: “Кнорус”. 2004. стр 129

Uchinchi guruh soliq imtiyozlari investitsion soliq kreditining berilishi bilan bog'liqdir. Investitsion soliq kreditidan Shvetsiya, Ispaniya, Avstraliya va boshqa mamlakatlar amaliyotida foydalanib kelinmoqda.

To'rtinchi guruh soliq imtiyozlari soliqlar ta'tilini berish va soliq stavkasini pasaytirish bilan bog'liq imtiyozlardir. Ko'pincha bunday imtiyozlardan kichik korxonalar, yangi tashkil etilgan korporatsiyalar, shuningdek, muayyan rivojlanayotgan tarmoqlar va mintaqalar korxonalari foydalanadilar. Bunday imtiyozlar Gretsiya, Belgiya, Lyuksemburg, Italiya, Singapur kabi mamlakatlarda qo'llanilmoqda⁷.

Ta'kidlab o'tish lozimki, rivojlangan mamlakatlarda soliq siyosati xususiy kapitaldan foydalanishga yo'naltirilgan bo'lib, mamlakatning iqtisodiyoti oqsayotgan mintaqalarni, shuningdek yangi yuksak texnologiyali ishlab chiqarishni investitsiyalashni davlatning soliqlar orqali rag'batlantirish amaliyoti mexa-nizmi yordamida amalga oshirilmoqda. Masalan, Germaniyada sharqiy va unga chegaradosh o'lkalarga investitsiya kirituvchi firmalar katta soliq imtiyozlariga egadilar. Po'lat quyish sanoati joylashgan o'lkalar soliq imtiyozlari bilan qo'llab-quvvatlanadi.⁸

AQShda o'tgan asrning 80-yillarida o'tkazilgan soliq islohotlari korporatsiyalar faoliyati uchun yaxshi moliyaviy shart-sharoitlarni yaratishga qaratilgan edi. Shu maqsadda korporatsiyalar daromadidan soliq stavkalari 46 dan 34 foizga kamaytirildi. Bundan tashqari, bu soliqda ko'p sonli soliq imtiyozlari bo'lib, investitsiya va ilmiy-tadqiqot ishlariga keng soliq imtiyozlari qo'llanilishi ko'zda tutilgan.

AQSh uchun korporatsiyalar daromadlariga solinadigan soliqlarning bosqichli hisoblanishi va bir necha xil soliq stavkalarining amal qilishi xarakterlidir. Korporatsiyaning soliqqa tortiladigan birinchi 50 ming dollariga soliq 15 foiz stavkada qo'llaniladi. Keyingi 25 ming dollaridan soliq 25 foiz stavka bo'yicha

⁷ Александров И. Налоговые системы России и зарубежных стран. -М.: "Бератов-Пресс". 2002. Стр. 125.

⁸ Jo'raev S. Soliqlar boshqaruv quroli.//Iqtisod va hisobot. 1994, 7-8 betlar.

undiriladi va soliqqa tortiladigan qolgan daromad summasiga nisbatan 34 foizli eng yuqori stavka qo'llaniladi⁹.

Korporatsiyalar daromadidan soliq, shuningdek, shtat byudjetiga ham to'lanadi. Bu soliq odatda belgilangan qat'iy stavkalarda undiriladi. AQShda korporatsiyalar daromadidan soliq stavkasi 18 dan 46 foizgacha atrofida tebranadi. Shunday qilib, soliqlarni bosqichli hisoblash kichik va o'rta firmalar uchun soliq og'irligini ma'lum darajada kamaytiradi.

O'tkazilgan islohotlar jarayonida fuqarolar daromadini soliqqa tortishda ham tub o'zgarishlar yuz berdi. 1986 yilga qadar AQShda fuqarolardan daromad solig'i 14 ta stavkada 11 dan 50 foizgacha miqdorda undirilgan edi. Keyinchalik uchta soliq stavkasi kiritildi (15; 28; 33). Bu stavkalar soliqqa tortiladigan daromad darajasiga bog'liq holda qo'llaniladi. Soliq stavkasining eng yuqori darajasi kamaytirilishidan tashqari, soliq imtiyozlarini qisqartirish orqali soliqqa tortilmaydigan eng kam daromad miqdori ham ko'paytirildi¹⁰.

Keyingi paytlarda ba'zi mamlakatlarda, masalan Frantsiyada, hukumat tomonidan belgilangan sohalarda tarmoq belgilariga qarab, ishbilarmonlik faolligini rag'batlantirish maqsadida soliq imtiyozlarini joriy etish amaliyoti qo'llanilmoqda. Masalan, imtiyozli stavkalar, investitsiyalarga chegirmalar, jadal amortizatsiya va hokazolar shular jumlasidandir.

1.2. Rivojlangan xorijiy davlatlarda yuridik shaxslarning foydasini soliqqa tortishning o'ziga xosligi.

Rivojlangan xorijiy davlatlarda ham yuridik shaxslar o'z faoliyatlari davomida ega bo'lgan daromadlaridan foyda solig'i to'lashadilar. Ushbu davlatlar soliq tizimida ham korxonalar olinadigan foyda solig'i alohida ahamiyatga ega bo'lib, mazkur soliqning ko'pgina umumiy xususiyatlarga egaligi bilan ayni paytda

⁹ James E.Smith. West Federal taxation: Taxation of business entities. 2005 e. p. 123.

¹⁰ James E.Smith. West Federal taxation: Taxation of business entities. 2005 e. p. 125

bir-biridan farq qilishini ham ta’kidlash lozim. Ushbu fikrni davom ettirgan holda quyida korxonalar daromadini soliqqa tortishning rivojlangan xorijiy davlatlar tajribasini tahlilini keltiramiz (3.4-jadvala qarang).

2.1-jadval

Xorijiy davlatlarda korxonalardan olinadigan foyda solig’ining stavkalari miqdorlari*

t/r	Davlatlar	Foyda solig’i miqdori, foizda
1.	Yaponiya	37
2.	Italiya	36
3.	Ispaniya	35
4.	Niderlandiya	34,5
5.	Avstriya	34
6.	Frantsiya	33,3
7.	Buyuk britaniya	30
8.	Qozog’iston Respublikasi	30
9.	Germaniya Federativ Respublikasi	25
10.	Rossiya Federatsiyasi	24
11.	O’zbekiston Respublikasi	10 (2007 yildan boshlab)

Manbaa: IBFD. Publications. European Tax Handbook

Jadval ma’lumotlarini tahlil qiladigan bo’lsak, foyda solig’i stavkasi dunyoda iqtisodiy salohiyati bo’yicha faqat AQShdan keyingi o’rinda turgan Yaponiya mamlakatida 37 foizni yoki korxonalar moliyaviy natijasining 1/3 qismidan ko’pini tashkil etmoqda. Bu O’zbekiston Respublikasida o’rnatilgan soliq stavkasiga qaraganda esa 3 barobardan ham ko’pni tashkil etmoqda. Umuman olganda nomlari keltirilgan davlatlar ichida O’zbekistondan bir pog’ona oldin Rossiya Federatsiyasi bo’lib, undagi stavka ham bizdagiga qaraganda ikki barobar ko’p bo’lmoqda.

AQSh soliq tizmida foyda solig’ini tahlil etar ekanmiz, federal byudjeti daromadlarining umumiy hajmida salmog’iga ko’ra uchinchi o’rinni korporatsiyalarning daromadalaridan olinadigan soliq egallaydi¹¹.

¹¹ Александров И. Налоговые системы России и зарубежных стран. -М.: “Бератов-Пресс”. 2002. Стр. 120.

2.2-jadval

AQShda korporatsiyalar foydasidan olinadigan soliqning soliq solish bazasi va stavkalari miqdori*

Soliqqa tortiladigan daromad, dollar	Soliq stavkasi, foizda
50 000gacha	15
50 000 - 75 000	25
75 000 – 100 000	34
100 000 – 335 000	39
335 000 – 10 000 000	34
10 000 000 – 15 000 000	35
15 000 000 – 18 333 333	38
18 333 333 dan yuqori	35

Manbaa: Aleksandrov I. Nalogovie sistemi Rossii i zarubejnix stran. -M.: “Beratov-Press”.

Keltirilgan jadval ma’lumotlaridan ko’rinadiki, korporatsiyalarning foydasidan olinadigan soliq kichik biznes korxonalarini moliyaviy rag’batlantirish vazifasini o’taydi. Chunki, daromad hajmining o’sib borishi bilan soliq stavkalari ham oshib boradi.

AQShda korporatsiyalarning foydasidan olinadigan soliqni qo'llashga xos bo'lgan xususiyatlardan biri shundaki, bu erda dividendlar soliqqa tortish bazasidan chegirib tashlanmaydi. Ammo, dividendlarga nisbatan sezilarli darajada soliq imtiyozlari qo'llaniladi. Masalan, korporatsiyalarning daromadlaridan olinadigan soliq imtiyozlari ularning aksionerlik kapitalidagi salmog'idan kelib chiqqanholda, belgilangan. Xususan korporatsiyaning boshqa korporatsiya aksionerlik kapitalidagi salmog'i 80 foiz va undan ortiq bo'lsa, u holda korporatsiya oladigan dividend 100 foiz soliqqa tortish bazasidan chegirib tashlanadi. Agar bu ko'rsatkich 20 foiz va undan ortiq bo'lsa dividendlarning 80 foizi, qolgan barcha boshqa holatlarda dividendlarning 70 foizi soliqqa tortish bazasidan chegirib tashlanadi¹².

AQShda korporatsiyalarning foydasidan olinadigan soliq bazasini hisoblashda amortizatsiya ajratmalari, kredit bo'yicha foiz to'lovlari, fuqarolarga to'langan daromad soliqlari, mol-mulk solig'i, xayr-ehson maqsadlariga ajratilgan mablag'lar, sug'urta to'lovlari bilan ta'minlanmagan yo'qotish summalar va umidsiz qarzlarning chegirib tashlanadi.

Shunisi xarakterliki, AQShda korporatsiyalarning yuqori foydasidan ham soliq olinadi. Mazkur soliq bo'yicha soliq bazasi amaldagi qonunchilikka ko'ra soliqqa tortishning imtiyozli shartlari belgilangan daromadlar majmuini o'z ichiga oladi. Bunda soliqqa tortilmaydigan daromad summasi 40 000 AQSh dollarin tashkil qiladi, daromad summasi 40 000 AQSh dollarga etishi bilan amaldagi stavka 20 foizga tushadi. O'zbekiston Respublikasida ham soliqqa tortishning imtiyozli sharoitlariga ega bo'lgan korxonalar mavjud, masalan, neft va gaz sanoatiga qarashli bir qator korxonalarni bunga misol qilish mumkin. Shuning uchun mazkur korxonalarga nisbatan yuqori foydadan olinadigan soliqlarni qo'llash masalasini ilmiy asosda o'rganish maqsadga muvofiqdir.

¹² Александров И. Налоговые системы России и зарубежных стран. -М.: "Бератов-Пресс". 2002. Стр. 123.

Germaniyada korporatsiyalar foydasiga soliq solishda soliqqa tortilmaydigan minimumlar bor. Soliq stavkasi 25 foizni tashkil etadi. Korporatsiyalar foydasini soliqqa tortishda foyda ikkiga bo'linadi; taqsimlanadigan va taqsimlanmaydigan¹³.

Frantsiyada esa korxonalar foydasidan olinadigan soliq - bu korxonani barcha operatsiyalar yig'indisi bo'yicha olingan sof foydasidan undiriladi. Hozirgi kunda soliqning asosiy stavkasi 33.3 foiz bo'lib, ushbu soliq stavkasiga pasaytiruvchi koeffitsientlar qo'llaniladi. Eng yuqori soliq stavkasi 42 foizdir.

Yaponiyada korporatsiyalar foydasiga soliqning stavkasi 37 foizni tashkil etadi. Ushbu soliqqa nisbatan ham pasaytiriluvchi koeffitsientlar qo'llaniladi. Eng yuqori soliq stavkasi 48,8 foizni tashkil etadi¹⁴.

Kanadada korxonalar foyda solig'i stavkalari federatsiya stavkalari va provintsiyalar stavkalariga bo'linadi. Federatsiya stavkalari 28 foiz (sanoatni qayta ishlash bilan shug'ullanuvchilar uchun 23 foiz), provintsiyalarda esa amal qiluvchi foyda solig'i stavkalari har bir hudud uchun alohida belgilangan.

Foyda solig'i bo'yicha beriladigan imtiyozlar asosan soliq stavkalarini pasaytirish orqali namoyon bo'ladi. 500 ming Kanada dollaridan ko'p investitsiyalarni jalb etgan kompaniyalar uchun 2 barobar pasaytirilgan soliq stavkalari amal qiladi.

Korporatsiya solig'i, ya'ni kompaniyalardan olinadigan foyda solig'i Buyuk Britaniyada 1965 yilda joriy qilingan. 1965 yilgacha ular jismoniy shaxslar bilan teng soliqqa tortilgan va bunga qo'shimcha 15 foizli foyda solig'ini to'laganlar¹⁵.

Buyuk Britaniyada 1965 yildan 1973 yilgacha amal qilgan korporatsiya solig'ining klassik tizimi o'rniga imputatsion tizim deb ataluvchi (imputation system) korporatsiya solig'ini undirish tizimi vujudga keldi.

¹³ James E.Smith. West Federal taxation: Taxation of business entities. 2005 e. p. 121.

¹⁴ Бард В., Павлова Л. Налоги в условиях экономической интеграции. // -М.: "Кнорус". 2004. Стр. 102.

¹⁵ Griffin & Ebert. Business. 7th edition. Prentice-Hall. 2004. p. 258.

Korporatsiya solig'i rezident kompaniyalarning butun soliq yili davomida olgan foydalariga qo'llaniladi. Angliya soliq qonunchiligi "kompaniya" tushunchasiga quyidagilarni kiritadi: korporativ organlar, korporativ assotsiatsiyalar (o'rtoqliklardan tashqari).

Korporatsiya solig'i kompaniyalar foydasidan barcha ruxsat etilgan chegirmalarni ayirib tashlangandan so'ng undiriladi. Soliq stavkasi davlat byudjeti bilan birgalikda har yili tasdiqlanadi va kelgusi moliya yili daromadlariga qo'llaniladi. Hozirgi vaqtda 30 foiz va 24 foiz (kichik biznes uchun) stavkalari amal qilmoqda. Korporatsiya solig'iga tortish 12 oydan oshmaydigan hisobot davridan kelib chiqib amalga oshiriladi. Agar hisobot davri 2 moliya yiliga to'g'ri kelsa, kompaniya foydasi 2 qismga bo'linadi va har biriga mos moliya yilidagi soliq stavkasi qo'llaniladi. Odatda soliq hisobot davri tugagandan keyin 9 oy o'tgandan so'ng to'lanadi¹⁶.

Imputatsion tizimga muvofiq, kompaniya olgan barcha foyda summasidan korporatsiya solig'ini to'laydi. Agar bu foyda aksionerlar o'rtasida taqsimlansa, u holda kompaniya tomonidan to'langan soliqning unga mos qismi aksionerlardan daromad solig'ini undirishda hisobga olinadi.

Imputatsion tizim 5 asosiy xususiyat bilan harakterlanadi:

- kompaniya (korporatsiya) solig'ini o'zining hamma foydasi (taqsimlangan va taqsimlanmagan)dan so'ng yagona stavkada to'laydi:
- dividendlar bo'yicha daromad solig'i manbada undirilmaydi.
- agar kompaniya dividend to'lasa, u holda u korporatsiya solig'i hisobiga oldindan to'lovni amalga oshirishi, ya'ni aktsiyadorlar o'rtasida taqsimlanadigan foyda summasiga hisoblangan korporatsiya solig'i bo'yicha bo'nak to'lovlarini to'lashi kerak.

¹⁶ Бард В., Павлова Л. Налоги в условиях экономической интеграции. // . –М.: "Кнорус". 2004. Стр. 104.

- Buyuk Britaniyada dividend oluvchi rezidentlarga foyda solig'ini to'lashda bo'nak to'lov summasiga chegirma qilishga ruxsat etiladi. Chegirma stavkasi shaxsiy daromad solig'ining asosiy stavkasiga bog'liq.

- hisobot davri tugaganda kompaniya tomonidan korporatsiya solig'i bo'yicha to'langan bo'nak to'lovlari korporatsiya solig'i hisobiga, majburiyatlardan chegirib tashlanadi.

Norezident korporatsiyalar, agar ular o'z filiallari yoki bo'limlari orqali Buyuk Britaniyada savdo-sotiqni amalga oshirsa, korporatsiya solig'iga tortiladilar. Norezident kompaniyalar (Buyuk Britaniyada o'z bo'limlari orqali savdo-sotiq bilan shug'ullanadigan) quyidagilar bo'yicha korporatsiya solig'iga tortiladi:

- o'z bo'limlari orqali to'g'ridan-to'g'ri yoki bilvosita amalga oshirilgan savdo-sotiqdan olingan daromadlar bo'yicha;

- bu bo'limlar foydalanadigan mulkka egalik huquqidan yoki mulkdan olinadigan daromadlar bo'yicha;

- bo'limlar foydalanadigan aktivlardan olingan (kapital) sarmoya o'sishidan.

Norezident kompaniya Buyuk Britaniyada olingan, kapital o'sishdan olinadigan korporativ soliqqa tortilmaydigan har qanday daromaddan bazaviy stavkada foyda solig'iga tortiladi. Norezident kompaniya taqsimlangan foydadan korporatsiya solig'ining bo'nak to'lovlarini to'lamaydi.

Kompaniyalarning soliqqa tortiladigan foydasi kompaniyaning yalpi daromadidan hisobot soliq yilida qilingan, qonunchilik tomonidan ruxsat etilgan barcha harajatlarni chegirish yo'li bilan aniqlanadi. Chegirib tashlanishi uchun bu xarajatlar "joriy-xarajatlar" bandiga kirishi va tadbirkorlik faoliyatida to'liq foydalanishi shart.

Quyidagi harajatlار yalpi daromaddan chegirib tashlanadi:

1. Faoliyat bilan bog'liq joriy xarajatlar;

2. Ishlab chiqarish ehtiyojlardan kelib chiqib, ishchi va xizmatchilarni bo'shatishda to'lanadigan kompensatsion to'lovlar, kadrlarni texnik va malakaviy qayta tayyorlash harajatlari, mukofotlari va sovg'alar ko'rinishidagi to'lovlar;

3. Kompaniyaning moliyaviy masalalari bo'yicha yuridik maslahatlarga ketadigan harajatlari, buxgalteriya hisobi bo'yicha xizmatlar uchun to'lovlar, ishlab chiqarish faoliyati bilan bog'liq transport harajatlari;

4. Litsenziya to'lovlari va shunga o'xshash to'lovlar, shuningdek kelgusida foyda olish bilan bog'liq to'lovlar, masalan: bir necha yildan so'ng hosil beradigan qishloq xo'jalik ekinlari uchun qilinadigan harajatlari;

5. Kompaniya hamkorlariga va xorijiy sheriklariga qilinadigan ko'ngil olish harakteridagi vakillik harajatlari (agar ular tadbirkorlik maqsadlarida qilinmasa) ma'lum chegarada; reklama harakteridagi sovg'alar (10 f.s. qiymatida oziq-ovqat, ichimlik va tamaki mahsulotlaridan tashqari); kompaniya mahsuloti namunalari ko'rinishidagi sovg'a harajatlari (har bir sovg'a oluvchi uchun sovg'a harajatlari 1 yilda 10 f.s. dan oshmasligi zarur) va boshqa xarajatlar.

Buyuk Britaniya kompaniyalari kapitalning o'sishidan soliqni ham to'laydilar. Norezident kompaniyalar bu soliqni to'lamaydilar¹⁷.

Shveytsariyada korxonalar foydasiga solinadigan federal soliq progressiv soliq bo'lib, u uch darajali shkala bo'yicha undiriladi. Soliqqa tortiladigan foydaning 4,0 foizdan ko'p daromad keltiradigan qismidan 3,63 foiz miqdorida qo'shimcha soliq undiriladi. 4,84 foiz miqdoridagi ikkinchi qo'shimcha soliq foydaning 8,0 foizdan ko'p daromad keltiradigan qismidan undiriladi. Eng yuqori soliq stavkasi jamlama foydaning 9,8 foizidan oshishi mumkin emas¹⁸.

Soliq bazasini aniqlash uchun umumiy daromaddan foyda olish bilan bog'liq bo'lgan barcha bevosita xarajatlar chegiriladi. Uskunalarni ishlatiladigan holatda saqlashga, ma'muriy personalning ish haqiga qilingan sarf-xarajatlar, hom ashyo qiymati, zaxira fondlarini yaratishga yo'naltirilgan transfertlar chegirilishi

¹⁷ Перов А., Толкушкин А. Налоги и налогообложение. //Учебное пособие. -М.: "Юрайт-Издат". 2003. Стр. 108.

¹⁸ Бард В., Павлова Л. Налоги в условиях экономической интеграции. // . -М.: "Кнорус". 2004. Стр. 113.

mumkin. Sarflar sotib olishdagi qiymat yoki bozordagi narx bo'yicha baholanadi. Soliq solish maqsadlari uchun qiymatning 1/3 qismi chegirilishi mumkin.

Federal soliqni qo'llanishi uchun zaralar etti yil oldinga o'tkazib chegiriladi. Kantonlar o'z qoidalarini belgilaydilar. Masalan, Jeneva kantonida kanton byudjetiga kiritib qo'yiladigan soliqni hisoblab chiqarish uchun muayyan hollarda zaralarni vaqtini cheklamagan holda oldinga o'tkazib chegirish ruxsat etilgan.

Chunonchi, ikkinchi jahon urushi arafasida mazkur soliq bo'yicha olingan tushum summasi AQSh federal byudjetiga jami soliq tushumlarining 50 foizga yaqin qismini tashkil qilar edi. 1955 yilga kelib bu ko'rsatkich 30 foizni, 1975 yilda 15 foizni, 1998 yilda esa 12 foizni tashkil qildi¹⁹. Mazkur soliqning davlat byudjeti daromadlari hajmidagi ahamiyatini pasayib borishi, asosan, ushbu soliq turiga nisbatan soliq imtiyozlarini doimiy ravishda qo'llanilayotganligi va soliq stavkalarini pasaytirib borilayotganligining oqibatidir.

1.3. Rivojlangan xorijiy mamlakatlarda savdo va umumiy ovqatlanish hamda qishloq xo'jalik korxonalarini soliqqa tortishning ilg'or tajribalaridan foydalanish masalalari.

Xorijiy davlatlar soliq tizimlari ko'pgina umumiy xususiyatlarga ega va ayni paytda bir-biridan farq ham qiladi. Ushbu davlatlarning soliq tizimi turli iqtisodiy, siyosiy va ijtimoiy shart-sharoitlar ta'sirida vujudga kelgan. Mamlakatlarning soliq tizimi, soliqlarni undirish usullari, sohalari, turli darajadagi davlatlarning moliyaviy vakolatlaridan kelib chiqib soliq imtiyozlari bilan ajralib turadi. Xorijiy davlatlarda savdo va umumiy ovqatlanish korxonalaridan olinadigan soliqlar turli darajadagi davlatlarning soliq-byudjet siyosatidan kelib chiqqan holda bir-biridan keskin farq qiladi. Bizga ma'lumki, AQSh, Angliya, Rossiya va boshqa rivojlangan davlatlarda savdo va umumiy ovqatlanish korxonalarini soliqqa tortishning qayta ishlangan uslubi qo'llanilmoqda. Biz ushbu davlatlarning soliqlarni undirish uslubiyatiga qisqacha tqxtalamiz.

¹⁹ James E.Smith. West Federal taxation: Taxation of business entities. 2005 e. p. 128.

AQShda savdo tashkilotlari foydasidan soliq to'laydilar. Korporatsiyalar foydasidan soliq 40ta shtatda undiriladi va soliq tushumining taxminan 7 foizini ta'minlaydi. Korporatsiyalar foydasidan soliqning federal byudjet daromadidagi hissasi so'nggi yillarda quyidagicha bo'lgan: 1960 yilda - 24 foiz, 1980 yilda – 13 foiz, 1986 yilda - 8.4 foiz, 1990 yilda – 10 foiz, 1998 yilda -11 foiz, 2004 yilda esa - 14 foiz²⁰. Shuningdek, AQShda savdo korxonalari sotish solig'ini to'laydilar (mahalliy soliq). Uning soliq tushumidagi hissasi dori-darmonlar bilan hisoblaganda 30 foizni tashkil etadi. Soliq stavkasi shtatlarga qarab o'zgaradi: to'rtta eng katta shtatda 3 foiz (chakana narxdan), Vashingtonda esa eng yuqori stavka 6.5 foiz qo'llaniladi. Ko'pchilik shtatlarda esa 3.4 foizli²¹ stavkada joriy etilgan.

Buyuk Britaniyada savdo tashkilotlari korporativ soliq to'laydilar. Korporativ soliqni savdo korxonalari chegirma va imtiyozlarni hisobga olgan holda, o'z daromadlari va kapitalning oshgan qismidan to'laydilar. Korporativ soliqning asosiy stavkasi 31 foizni tashkil qiladi. Savdo tashkilotlari, kichik korxonalar (yiliga 300000 funt sterlingdan yuqori bo'lmagan daromadga ega korxonalar) uchun pasaytirilgan stavka 21 foiz qo'llaniladi²². Jami daromadi yiliga 300000 funt sterlingdan 1.5 mln.funt sterlinggacha bo'lgan kompaniyalar uchun ham imtiyozli stavkalar qo'llanilishi ko'zda tutilgan. Savdo korxonalari dastlabki faoliyatlarining birinchi yilida soliqqa tortiladigan foydani aniqlashda soliq bazasini 40 foizga kamaytirishlari mumkin.

Buyuk Britaniyada 1999 yildan boshlab korporativ soliqni hisoblashning yangi tizimi amal qilmoqda. Soliq to'lovchilar soliq to'lovlarini uch oylik muddatda amalga oshiradilar. 1999 yil apreldan korporativ soliqning asosiy stavkasi 30 foizgacha (savdo korxonalari uchun 20 foizgacha) tushirildi. Hamda o'z foydasini hissadorlar o'rtasida tao'simlovchi kompaniyalar uchun byudjetga

²⁰ Александров И. Налоговые системы России и зарубежных стран. -М.: "Бератов-Пресс". 2002. Стр. 125.

²¹ Юткина Т. Налоги и налогообложение. -М.: "ЮНИТИ". 2002. стр. 49

²² Бард В., Павлова Л. Налоги в условиях экономической интеграции. // . -М.: "Кнорус". 2004. стр 81

joriy to'lovlar bekor qilindi. Ayrim faoliyat turidagi kompaniyalar uchun soliqqa tortishning alohida tarkibi joriy qilindi.

Rossiya Federatsiyasida savdo va umumiy ovqatlanish korxonalari belgilangan daromaddan yagona soliq to'laydi. Soliqqa tortish ob'ekti bo'lib, soliq to'lovchining belgilangan daromadi hisoblanadi. Soliq solish bazasi bo'lib me'yoriy belgilangan daromad, soliqqa tortish davrida hisobga olinadigan va faoliyatning mazkur turini xarakterlaydigan me'yoriy fizik ko'rsatkichlar hisoblanadi. Daromadlilik bazasi joylashgan joyi va tovar turiga qarab K1,K2,K3 koeffitsientlarga ajraladi. K2 – Rossiya Federatsiyasi hukumati tomonidan belgilanadi. Soliq stavkasi 15 foiz qilib belgilangan²³. Soliqqa tortish davri har chorakda amalga oshirilib, hisobot oyidan keyingi oyning 25 sanasigacha to'lab boriladi.

Yuqorida ko'rib o'tilgan savdo va umumiy ovqatlanish korxonalarini soliqqa tortishning xorijiy davlatlar tajribasi haqiqatdan ham ancha murakkab jarayon. Lekin shuni ta'kidlash lozimki, soliqqa tortishning chet el tajribasi respublikamizning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda tadbqiq etsa ijobiy jihatlari mavjud.

Globallashuv sharoitida jaxon tajribasi shuni ko'rsatadiki, agrar tarmoqning jadal o'sishi mamlakatda iqtisodiyotning yuksalishi uchun asosiy omillardan biri bo'lib hisoblanadi. Rivojlangan mamlakatlarda qishloq xo'jaligi tovar ishlab chiqaruvchilarining soliqqa tortish tizimi yanada soddalashtirilishga qarab ketmoqda. Xorijiy mamlakatlar amaliyotida soliqlar tabaqalashtirilgan bo'lib, o'rnatilgan soliqlar soliq ob'ektidan yoki daromad olish darajasidan kelib chiqib budjetga to'lanadi. Agrar sektorga ma'lum bir imtiyozlar hamda maxsus soliq rejimi qo'llaniladi va ular albatta ishlab chiqarish xususiyatlari bilan bog'liq bo'ladi. Bu xususiyatlarga fasllar almashinuvi, tabiiy ob-havo sharoitlarini misol qilish mumkin. Rivojlangan davlatlarda qishloq xo'jaligi tovar ishlab

²³ Юткина Т. Налоги и налогообложение. -М.: "ЮНИТИ". 2002. стр. 49

chiqaruvchilari to'laydigan soliqlar tarkibiga nazar tashlanganda, ularning turli mamlakatlar miqyosida soliq turlariga qarab soliqlarni tabaqalashganini ko'rish mumkin.

**Ayrim rivojlangan mamlakatlar qishloq xo'jalik sub'ektlari to'laydigan
asosiy soliq turlari**

Soliq turlari	AQSh	Frantsiya	Italiya	Buyuk Britaniya	Germaniya
Daromad solig'i	+	+	+	+	+
Korporativ soliq	+	+	+	+	+
Mol-mulk solig'i	_*	+	-	+	_*
Yer solig'i	+	+	_*	-	+
Mahalliy soliqlar (yer solig'idan tashqari)	+	+	+	+	+
QQS	-	+	+	+	+
Sotuvga soliq	+	-	-	-	-
Ijtimoiy to'lovlar	+	+	+	+	+

* - daromad solig'iga kiritilgan.

** - yer solig'iga kiritilgan.

Germaniya, Frantsiya, Italiyada qishloq xo'jalik sub'ektlari hisoblangan fermerlik kooperativlariga korporativ soliqni to'lash bo'yicha imtiyozlar keng tarqalgan. Rivojlangan davlatlarda qishloq xo'jaligi tovar ishlab chiqaruvchilari

to'laydigan yer solig'i boshqa yuridik shaxslarga nisbatan ancha past miqdorda belgilangan.

Gollandiyada bevosita qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishida mehnatga qobiliyatli aholining 4 foizigina ishlaydi. Bu davlatning xududi va aholisi O'zbekiston bilan solishtirganda bir necha barobarga kam. Tabiiy sharoiti esa qishloq xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqarishi uchun anchagina noqulay. Shunga qaramasdan ushbu mamlakat qishloq xo'jaligi mahsulotlarini eksport qilish bo'yicha dunyoda uchinchi o'rinda turadi. Eksportning yillik hajmi taxminan 35 mlrd. AQSh dollarini tashkil etadi.

Jahonda samarali faoliyat ko'rsatayotgan fermer xo'jaliklari AQSh davlatida mukammal shakllangan deb atash mumkin. Buning asosiy sabablari, fermer xo'jaliklariga yordam dasturlarini mablag' bilan ta'minlashda federal xukumat etakchilikni o'zida saqlab turganligi bilan izohlanadi.

1.4. Qo'shilgan qiymat solig'ining xorijiy davlatlarda undirishning ijobiy tajribalarini o'zlashtirish masalalari.

Hozirgi vaqtda qo'shilgan qiymat solig'i Evropa Ittifoqiga a'zo bo'lgan mamlakatlarning davlat byudjetlarining daromadlarini shakllantirishda muhim o'rin egallaydi. Evropa mamlakatlarida egri soliqlarning roli AQSh, Yaponiya, Kanada va Avstraliyaga qaraganda yuqoridir. Evropa mamlakatlarida jami soliq tushumlarining hajmida egri soliqlarning salmog'i 40 foizdan yuqori bo'lib, ayrim mamlakatlarda 50 foizni tashkil etadi. Mazkur ko'rsatkich 50 foizdan yuqori bo'lgan mamlakatlar guruhiga Meksika, Turkiya va Koreya kiradi. AQSh, Yaponiya, Kanada va Avstraliyada esa ushbu ko'rsatkich 25-30 foizni tashkil qiladi²⁴.

Evropa Ittifoqiga a'zo bo'lgan mamlakatlarda soliq tushumlarining tarkibida egri soliqlarni yuqori salmoqqa ega ekanligining asosiy sabablaridan biri, bu

²⁴ Пансков В., Князев В. Налоги и налогообложения. -М.: МЦФЭР. 2003. 57 стр.

mamlakatlarda soliq stavkalarini umumlashtirilganligi va soliqqa tortish bazasini o'zaro uyg'unlashtirilganligi hisoblanadi. Bu masalaning O'zbekiston Respublikasi uchun amaliy ahamiyatga ega ekanligi shundaki, mamlakatimiz tovaroborotining sezilarli qismi Rossiya Federatsiyasi, Ukraina va Qozog'iston Respublikalariga to'g'ri keladi. Hozirga qadar mazkur mamlakatlar o'rtasida qo'shilgan qiymat solig'i stavkalarini umumlashtirish va soliqqa tortish bazasini uyg'unlashtirish masalasi hal qilinmagan. Bu esa, ushbu mamlakatlar o'rtasidagi o'zaro tashqi savdo munosabatlarini rivojlantirishga to'sqinlik qiladi.

Evropa Ittifoqi (EI)ning maxsus Direktivasiga muvofiq 1992 yilning 19 oktyabridan boshlab qo'shilgan qiymat solig'ining minimal stavkalari belgilab berildi. Xususan, 1993 yilga qadar minimal stavkalarda qo'shilgan qiymat solig'ini olish bitta mamlakatda amalga oshiriladigan bo'ldi. Ya'ni, nollik stavka eksportyor mamlakatida qo'llaniladi, minimal stavkalar bo'yicha tovarlar va xizmatlar importyorlarning mamlakatida soliqqa tortiladi²⁵. Jismoniy shaxslar tomonidan sotib olingan tovarlar mazkur tovarlar ishlab chiqarilgan mamlakatda qo'shilgan qiymat solig'iga tortiladi. Chunki, Evropa Ittifoqiga a'zo davlatlar o'rtasida fuqarolarning harakatlanishi erkin bo'lib, ular turli mamlakatlarda o'zlarining shaxsiy is'temollari uchun tovarlar xarid qiladilar. Shuning uchun qo'shilgan qiymat solig'ini undirishni osonlashtirish maqsadida tovarlar sotib olingan mamlakatlarda qo'shilgan qiymat solig'iga tortiladi. Fuqarolar yashash joylariga qaytib kelganlarida qo'shilgan qiymat solig'ini to'lamaydilar.

Frantsiyada standart soliq stavkalari mavjud bo'lib, 1998 yildan boshlab, ularning miqdori 20,6 foizni tashkil qiladi. Bundan tashqari qo'shilgan qiymat solig'ining pasaytirilgan va oshirilgan stavkalari ham mavjuddir. Qo'shilgan qiymat solig'ining pasaytirilgan stavkalari 5,5 foiz va 2,1 foizni tashkil etsa, oshirilgan stavka 25 foizni tashkil etadi²⁶. Frantsiyada va Evropa Ittifoqiga a'zo bo'lgan boshqa mamlakatlarda asosiy kapitalga investitsiya qilingan mablag'lardan

²⁵ Бард В., Павлова Л. Налоги в условиях экономической интеграции. -М.: "Кнорус". 2004. стр 204

²⁶ Сердюков А. Налоги и налогообложение: Учебник для вузов. -СПб.: "ПИТЕР". 2005. стр. 51

qo'shilgan qiymat solig'i olinmaydi. Shuningdek, tijorat banklari, moliya muassasalari, o'quv yurtlari qo'shilgan qiymat solig'ini to'lamaydilar.

Buyuk Britaniyada qo'shilgan qiymat solig'i joriy etilgan dastlabki paytda uning stavkasi 10 foizni tashkil qilar edi, keyin esa soliq stavkasi 8 foiz qilib belgilandi. Hozirgi vaqtda asosan 3 xildagi qo'shilgan qiymat solig'i stavkasi mavjud bo'lib, nollik stavka, pasaytirilgan stavka (5%) va oshirilgan stavka (17,5%) lardan iborat²⁷. Pasaytirilgan stavkada shaxsiy iste'mol uchun ishlatiladigan elektr toki hamda gaz qo'shilgan qiymat solig'iga tortiladi. Nollik stavkada esa oziq-ovqat mahsulotlari, jamoat transporti xizmatlari nashriyot mahsulotlari, urug'chilik va chorvachilik mahsulotlari soliqqa tortiladi. Buyuk Britaniyada ta'lim, meditsina xizmatlari, sug'urta va brokerlik xizmatlari qo'shilgan qiymat solig'iga tortilmaydi. Shunisi e'tiborliki, Buyuk Britaniyada yillik oboroti 54 000 funt sterlingacha bo'lgan tadbirkorlar qo'shilgan qiymat solig'ini to'lashdan ozod qilinganlar (O'zbekiston Respublikasida qo'shilgan qiymat solig'i bo'yicha imtiyozlarni belgilashda tadbirkorlar yillik oborotining miqdori hisobga olinmaydi). Bizning fikrimizcha, mulk shaklidan va iqtisodiy maqomidan qat'iy nazar, barcha tadbirkorlarga qo'shilgan qiymat solig'iga tortilmaydigan yillik oborot miqdorini belgilab qo'yish maqsadga muvofiqdir. Chunki, ko'plab faoliyatini endi boshlagan tadbirkorlar ishlab-chiqarish va muomala xarajatlarining yuqori bo'lganligi sababli, ishlab chiqargan tovarlarning bahosini pasaytirish imkoniyatiga ega emaslar. Ularga nisbatan 20 foizli qo'shilgan qiymat solig'ini qo'llanilishi tovarlar bahosini sezilarli ravishda o'sishiga olib keladi. Natijada mazkur tadbirkorlar ishlab chiqargan tovarlarning raqobatbardoshligi yanada pasayadi.

Irlandiyada 2001 yildan boshlab, qo'shilgan qiymat solig'ining standart stavkasi 20 foiz qilib belgilandi. Mazkur stavka 2001 yilga qadar 21 foizni tashkil qilar edi. Standart stavkadan tashqari, nollik stavka va pasaytirilgan stavkalar (12.5

²⁷ Бард В., Павлова Л. Налоги в условиях экономической интеграции. // . –М.: “Кнорус”. 2004. стр 206

– 4.3 foiz) mavjud. Qo'shilgan qiymat solig'i bo'yicha imtiyozlar nollik stavkani qo'llash shaklida soliqqa tortilmaydigan yillik oborotni belgilab qo'yish shaklida qo'llaniladi.

Irlandiyaning eksport salohiyatini oshirish maqsadida eksportga nisbatan qo'shilgan qiymat solig'ining nollik stavkasi qo'llaniladi. Bundan tashqari agar tadbirkorning tovoroborotining umumiy hajmida eksport operatsiyalarining salmog'i 75 foizdan oshsa, u holda tadbirkor nollik stavkadan foydalanishga haqli hisoblanadi²⁸.

Belgiyada mamlakat soliq qonunchiligiga muvofiq qo'shilgan qiymat solig'ining 2 ta pasaytirilgan stavkasi qo'llaniladi. 6 foizli pasaytirilgan stavkada asosan, oziq-ovqat mahsulotlari, suv ta'minoti, kinoteatrlar va mehmonxonalar xizmati qo'shilgan qiymat solig'iga tortiladi. 12 foizli pasaytirilgan stavkada esa kommunal to'lovlar, qishloq xo'jalik mahsulotlari qo'shilgan qiymat solig'iga tortiladi. Pasaytirilgan stavkalardan tashqari, qo'shilgan qiymat solig'ining asosiy stavkasi ham mavjud bo'lib, uning miqdori 21 foizni tashkil qiladi.

Italiyada qo'shilgan qiymat solig'ining stavkalari 4, 10 va 20 foizni tashkil qiladi. Oziq-ovqat mahsulotlari, eksportga tovar sotish va kompaniyalarning aktivlarini sotib olish xarajatlari qo'shilgan qiymat solig'iga tortilmaydi.

Gollandiyada 2001 yildan boshlab, qo'shilgan qiymat solig'ining standart stavkasi 19 foizni tashkil qiladi. Mazkur stavka 2001 yilga qadar 17 foizni tashkil qilardi. 6 foizli pasaytirilgan stavka oziq-ovqat mahsulotlariga, jamoat transport xizmatlariga, qishloq xo'jalik mahsulotlarining ayrim turlariga nisbatan qo'llaniladi. Nollik stavkalar esa eksportga nisbatan qo'llaniladi. Sog'liqni saqlash sohasidagi xizmatlar va ayrim turdagi moliyaviy xizmatlar qo'shilgan qiymat solig'iga tortilmaydi.

²⁸ Поляк Г. Налоги и налогообложение. -М.: "ЮНИТИ". 2002. стр. 46

Shvetsiyada qo'shilgan qiymat solig'ining asosiy stavkasi 25 foizni tashkil qiladi. 12 foizli pasaytirilgan stavkalar oziq-ovqat mahsulotlariga va mehmonxona xizmatlariga nisbatan qo'llaniladi. 6 foizli pasaytirilgan stavka esa ro'znomalarga va madaniy tadbirlarga nisbatan qo'llaniladi. 2001 yildan boshlab, yo'lovchi transporti xizmatlari bo'yicha qo'shilgan qiymat solig'ining stavkasi amaldagi 12 foizdan 6 foizga tushirildi. Shunisi e'tiborliki, Shvetsiyada yillik oboroti 1 mln. Shvetsiya Kronidan oshmaydigan tadbirkorlar qo'shilgan qiymat solig'i to'lashdan ozod qilinganlar²⁹.

XX asrning 80 yillaridan boshlab, qo'shilgan qiymat solig'i Amerika, Afrika va Janubiy-Sharqiy Osiyo hududidagi mamlakatlarning soliq amaliyotiga joriy qilindi. Yaponiya, Turkiya Hindiston, Indoneziya, Braziliya, Kolumbiya, Misr kabi davlatlarda qo'shilgan qiymat solig'i mana shu davrda joriy qilingan.

Yaponiyada qo'shilgan qiymat solig'i 1984 yilda joriy qilingan. 1989 yilga qadar Yaponiyada qo'shilgan qiymat solig'ini joriy etilishi ishlab-chiqarilayotgan tovarlarning raqobatbardoshligiga salbiy ta'sir qildi. Bu ta'sir ayniqsa, qo'shilgan qiymat salmog'i sezilarli bo'lgan yuqori texnologiyali tarmoqlarga nisbatan kuchli bo'ladi, degan g'oya mavjud edi. Shuning uchun Yaponiyada Evropa davlatlariga nisbatan uzoq muddat mobaynida qo'shilgan qiymat solig'i joriy etilmadi.

Rossiya Federatsiyasida 1992 yilda qo'shilgan qiymat solig'i oborot solig'ining o'rniga joriy etildi. Bu soliq oborot solig'idan farqli ravishda faqat qo'shilgan qiymatdan undiriladi. Oborot solig'i esa bir marotaba umumiy oborotdan olinar edi. Qo'shilgan qiymat solig'i esa ishlab chiqarish va muomala jarayonining har bir bosqichidan olinadi³⁰.

Ayni vaqtda, xorijiy mamlakatlar amaliyotida ham qo'shilgan qiymat solig'ini davlat byudjetiga jalb qilishda sezilarli muammolar mavjud. Ana shunday asosiy muammolardan biri, ishlab chiqarish va muomala jarayonlarining har bir

²⁹ Александров И. Налоговые системы России и зарубежных стран. -М.: "Бератов-Пресс". 2002. стр. 131.

³⁰ Черник Д., Павлова Л., Дадашев А. Налоги и налогообложение. //Учебник. -М.: ИНФРА-М. 2003. стр. 45

bosqichida yaratilgan qo'shilgan qiymatni to'liq hisobga olish imkonining mavjud emasligi hisoblanadi. Soliq organlari soliq to'lovchilarning barcha schyot-fakturalarini tekshirish uchun jismoniy imkoniyatlarga ega emaslar. Shuning uchun schyot-fakturalar tanlanma tekshiruv asosida tekshiriladi. Bunda har bir bitim bo'yicha amalga oshirilgan operatsiyalarning natijalari hisobotlarda o'z aksini topmaydi, hisobotlarda faqat qoldiq ko'rsatkichlar o'z aksini topadi. Bundan tashqari, soliq organlari bojxona organlaridan har doim ham ishonchli ma'lumotlarni to'liq hajmda ololmaydilar. Buning sababi shundaki, soliq to'lovchilar tomonidan bojxona hujjatlarini noto'g'ri to'ldirilganligi hisoblanadi. Masalan, Shvetsiyada hisobotlardagi taqqoslab bo'lmaydigan ma'lumotlarning 87 foizi hujjatlarni noto'g'ri to'ldirish natijasida yuzaga kelgan nomuvofiqlikga to'g'ri keladi, 10 foizi esa soliq davrlarining mos kelmasligiga to'g'ri keladi³¹.

Xorijiy mamlakatlarda qo'shilgan qiymat solig'ini daromad manbai sifatida qo'llash tajribasini o'rganish natijalari shuni ko'rsatdiki, birinchidan, qo'shilgan qiymat solig'i iqtisodiy kon'yunkturaning tebranishlariga bevosita bog'liq bo'lmagan barqaror daromad manbai hisoblanadi; ikkinchidan, qo'shilgan qiymat solig'i aholini nisbatan kam ta'minlangan qatlamlarini ijtimoiy himoya qilish imkonini beradi; uchinchidan, qo'shilgan qiymat solig'i mamlakatning eksport salohiyatini oshirishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi; to'rtinchidan, qo'shilgan qiymat solig'i faoliyatini yaqinda boshlagan va katta miqdordagi tovaroborotiga ega bo'lmagan tadbirkorlarni rag'batlantirishni moliyaviy vositasi hisoblanadi.

Aksiz solig'ining xorijiy davlatlarda undirishning ijobiy tajribalarini o'zlashtirish masalalari.

Hozirgi vaqtda aksiz solig'i xorijiy mamlakatlarning davlat byudjeti daromadlarini shakllantirishda muhim o'rin egallaydi. Evropa mamlakatlarida egri soliqlarning roli AQSh, Yaponiya, Kanada va Avstraliyaga qaraganda yuqoridir. Evropa mamlakatlarida jami soliq tushumlarining hajmida egri soliqlarning

³¹ Александров И. Налоговые системы России и зарубежных стран. -М.: "Бератов-Пресс". 2002. Стр. 134.

salmog'i 40 foizdan yuqori bo'lib, ayrim mamlakatlarda 50 foizni tashkil etadi. Mazkur ko'rsatkich 50 foizdan yuqori bo'lgan mamlakatlar guruhiga Meksika, Turkiya va Koreya kiradi. AQSh, Yaponiya, Kanada va Avstraliyada esa ushbu ko'rsatkich 25-30 foizni tashkil qiladi³².

Evropa Ittifoqiga a'zo bo'lgan mamlakatlarda soliq tushumlarining tarkibida egri soliqlarni yuqori salmoqqa ega ekanligining asosiy sabablaridan biri, bu mamlakatlarda soliq stavkalarini umumlashtirilganligi va soliqqa tortish bazasini o'zaro uyg'unlashtirilganligi hisoblanadi. Bu masalaning O'zbekiston Respublikasi uchun amaliy ahamiyatga ega ekanligi shundaki, mamlakatimiz tovar oborotining sezilarli qismi Rossiya Federatsiyasi, Ukraina va Qozog'iston Respublikalariga to'g'ri keladi. Hozirga qadar mazkur mamlakatlar o'rtasida aksiz solig'i stavkalarini umumlashtirish va soliqqa tortish bazasini uyg'unlashtirish masalasi hal qilinmagan. Bu esa, ushbu mamlakatlar o'rtasidagi o'zaro tashqi savdo munosabatlarini rivojlantirishga to'sqinlik qiladi.

Endi bevosita savolning mohiyatini yoritadigan bo'lsak, aksiz solig'i xorijiy davlatlarda keng qo'llanilib, uning amal qilish mexanizmi va soliq tizimidagi ahamiyati turli davlatlarda turlichadir. Aksiz solig'i davlat soliq siyosatining asosiy qismlaridan biri bo'lib, davlat byudjeti daromadlarini shakllantirishda asosiy manbalardan biridir.

Masalan, Italiyada aksiz soliqlari egri soliqlar ichida fiskallik ahamiyati jihatidan ikkinchi o'rinda turadi. Aksizli daromadlarning asosiy qismini neft va neft mahsulotlari hamda tamaki mahsulotlaridan tushumlar ta'minlaydi. O'xshash holat bir qator MDH davlatlarida ham kuzatiladi. Jumladan, egri soliqlar ichida aksiz soliqlarining ulushi Qirg'izistonda 32 foizgacha, Tojikistonda esa 34 foizgacha o'sgan³³.

Federativ davlat tuzilishiga ega mamlakatlarda aksizli daromadlar, soliq qonunchiligiga ko'ra, federal byudjetga yo'naltiriladi. Masalan, Germaniyada federal

³² Пансков В., Князев В. Налоги и налогообложения. -М.: МЦФЭР. 2003. 57 стр.

³³ Центральная Азия : новые тенденции в экономике / Отв. ред. А.И.Динкевич. М., 1998. с.84

byudjet tushumlari iste'mol talabidagi mahsulotlar (benzin va boshqa neft yoqilg'ilari - 5.6 foiz, tamaki - 3.1 foiz, vino va aroq mahsulotlari - 0.8 foiz va boshqalar)ga solinadigan soliqlar (aksizlar) hisobiga shakllanadi. Spirtli aroq mahsulotlariga solinadigan soliqlardan (pivoga solinadigan soliqdan tashqari, ushbu soliq to'lig'icha Erlar byudjetiga o'tkaziladi) tushumlar to'lig'icha federal byudjetga o'tkaziladi³⁴. 1994 yilda Germaniya davlat byudjeti daromadlarining asosiy qismi: mineral yoqilg'i (31,8 mlrd. marka), kofe (2 mlrd. marka), tamaki mahsulotlariga (15,5 mlrd. marka) solinadigan aksizlar hisobiga shakllangan³⁵.

AQSh davlat byudjeti daromadlarida aksizlar salmog'i quyidagi jadvalda keltiriladi (6.3-jadvalga qarang).

5.1.-jadval

AQSh davlat budjeti daromadlarida aksiz solig'ining salmog'i*

	Federal byudjet	Shtatlar byudjeti	Munitsipal byudjet
Aksiz solig'i (foizda)	4	20	-

*Manbaa: K.V.Rudiy. *Finansovo-kreditnie sistemi zarubejnix stran. Uchebnoe posobie. M.: Novoe znanie.*

Avstraliyada aksizli daromadlarning 90 foizi tovarlarning uch guruhiga: avtomobil yoqilg'isi, tamaki mahsulotlari hamda alkogolli ichimliklarga to'g'ri keladi³⁶.

³⁴ К.В.Рудый Финансово-кредитные системы зарубежных стран. Учебное пособие. М.: Новое знание. 2003. с.119-120

³⁵ Налоговые системы зарубежных стран / Под ред. В.Г.Князева, Д.Г.Черника. М., 1997. с.49

³⁶ Е.А.Зингер., А.А.Ялбулганов Основы налогового законодательства Австралии // Публичные финансы АТР / Под ред. А.Н.Козырина. М., 1998. с.52

Keyingi o'rinlarda aksiz solig'ining mazkur davlatlarda amal qilish xususiyatlarini ko'rib chiqamiz.

AQShda aksizlar bir necha guruhlariga bo'linadi:

- yoqilg'i mahsulotlari (benzin, dizel yoqilg'isi, aviatsiya kerosini)ga solinadigan soliqlar;
- sanoat buyumlari (avtomobil shinalari, ov qilish va baliq ovlash uchun maxsus jihozlar, tibbiy vaktsina va faol preparatlar)ga solinadigan soliqlar;
- kommunikatsiya va transport soliqlari;
- tabiatni muhofaza qilish yig'implari va boshqalar.

Frantsiyada aksiz osti tovarlariga quyidagi tovarlar kiradi: alkogolli ichimliklar, tamaki, gugurt, turli yondirgichlar, qimmatbaho metallardan tayyorlangan buyumlar, shakar, konditerlik mahsulotlari, pivo, gazlangan mineral suvlar, transport vositalarining ayrim turlari va boshqalar³⁷.

Buyuk Britaniyada egri soliqlar guruhida ikkinchi o'rinni aksizlar egallaydi. Yoqilg'i maqsadlarida foydalaniladigan neft mahsulotlari, qolgan boshqa maqsadlar uchun foydalaniladiganlariga nisbatan yuqori stavkalarda aksiz solig'iga tortiladi.

Avtomobillar uchun ekologik toza bo'lgan yoqilg'i turlari (yuqori darajada tozalangan benzin, gaz va oltingugurt darajasi kamaytirilgan dizel yoqilg'isi)dan foydalanishni rag'batlantirish maqsadida aksiz solig'ining past darajadagi stavkalari ko'zda tutilgan. Transport vositalari uchun ishlatilmaydigan kerosin, sanoat, qishloq xo'jaligi va dengiz kemachiligida foydalaniladigan moylash materiallari aksiz solig'iga past stavkalarda yoki umuman tortilmaydi. O'rin bosuvchi yoqilg'i turlari neft mahsulotlariga qo'llaniladigan stavkalarda aksiz solig'iga tortiladi.

Spirтли ichimliklar, vino, pivo, olma vinosiga aksiz solig'i stavkalari ichimlik quvvati va idish hajmiga qarab tabaqalashgandir. Ilmiy, tibbiy, tadqiqot va sanoat maqsadlarida ishlatiladigan spirt aksiz solig'iga tortilmaydi. Sigaretalar uchun aksiz solig'i har bir sigaretadan qisman qat'iy summalarda va qisman chakana narxlardan foiz ko'rinishida undiriladi. Boshqa tamaki mahsulotlariga aksiz solig'i ularning

³⁷ Александров И. Налоговые системы России и зарубежных стран. -М.: "Бератов-Пресс". 2002. Стр. 125.

og'irligidan undiriladi. Hukumat chekishga qarshi kurashish dasturi doirasida tamaki va tamaki mahsulotlariga aksiz solig'ini yana 5 foizga oshirishni mo'ljallamoqda³⁸. Bundan tashqari, aksiz solig'i kazino, pul tikish, garov o'ynash, bingo va avtomat o'yinlariga ham solinadi.

Soliq stavkalari o'yin turlariga qarab tabaqalashadi. Aksiz solig'i yalpi yoki sof daromaddan foiz ko'rinishida yoki qat'iy belgilangan summalarda, masalan, o'yin avtomatlarida, har bir avtomatdan o'yin narxi va o'yindagi yutuq miqdoriga bog'liq holda undiriladi. Milliy lotereyalarni o'tkazishdan olingan yalpi daromad 12 foizli aksiz solig'iga tortiladi, lotereyalardan yutuqlar soliqqa tortilmaydi. Shaxsiy transport vositalari (engil mashina va taksi) egalaridan 150 funt sterling miqdorida yillik aksiz solig'i undiriladi. Yuk mashinalariga aksiz solig'i transportning yukni ko'tara olishi, agar 12 tonnadan ortiq yukni ko'tara olsa undagi o'qlar sonidan kelib chiqib hisoblanadi. Soliqdan tushgan tushum yo'llarni ta'mirlash bilan bog'liq xarajatlarni moliyalashtirishga yo'naltiriladi. Avtobus va taksilar uchun aksiz solig'i ulardagi yo'lovchi o'rindiqlari soniga, mototsikllar uchun esa - dvigatel hajmiga bog'liq holda tabaqalashtiriladi. 1973 yilgacha ishlab chiqarilgan shaxsiy transport vositalari - mashina va taksilar, mototsikllar - aksiz solig'idan ozod etilgan³⁹.

Atrof muhitni kam ifloslantiruvchi mashinalar uchun yangi aksiz solig'i stavkalari joriy etilishi rejalashtirilmoqda. Unga asosan engil mashinalar uchun 50 funt sterlinggacha, yuk mashinalari uchun esa 500 funt sterlinggacha chegirmalar taqdim etiladi.

Boshqa aksiz soliqlari va yig'implari:

- barcha mol-mulklar sug'urtasiga solinadigan soliq (4 foiz), sayohat mobaynida sug'urtalanishlarga, mashinalar va maishiy uskuna bilan savdo qiluvchilar tomonidan sotilgan sug'urta polislariga solinadigan soliq (17.5 foiz);
- Evropa Ittifoqi davlatlariga va mamlakat ichidagi avia qatnovlar uchun - 10 funt sterling miqdorida hamda 20 funt sterling miqdorida qolgan qatnovlar uchun aksiz yig'implari;

³⁸ Финансы. Учебник (под ред. В.Ковалева). –М.: Проспект. 2008. стр. 124

³⁹ Бард В., Павлова Л. Налоги в условиях экономической интеграции. // . –М.: “Кнорус”. 2004. стр 81

- ishlab chiqarish chiqindilari va aholi axlatlari uchun soliq (1 tonnasi uchun 10 funt sterling).

Umuman olganda, Buyuk Britaniyada barcha aksiz to'lovlari stavkalari 10 foizdan 30 foizgacha belgilangan.

Kanadada aksizlar ikki qismga: federal va hududiy aksizlarga bo'linadi. Hududiy aksizlarni joriy etish huquqi provintsiyalar hukumati vakolatidadir. Aksiz solig'ini undirish federal hukumatning alohida huquqi (siyosati) hisoblanadi. Bundan tashqari, Kanadada aksizlar soliqqa tortishning eng qadimgi shakli hisoblanadi. Benzin, alkogolli ichimliklar, tamaki mahsulotlari asosiy aksiz osti tovarlari hisoblanadi. Benzinga soliq (va avtomobillarni ro'yxatga olishda litsenziya yig'imi) provintsiyalarda zarurat tufayli (1924-1926 yillarda avtomobil yo'llari etishmas edi) joriy etilgan. Benzinga soliq provintsiyalarda qat'iy belgilangan summalarda yoki narxga ustama shaklida foizlarda belgilanadi. Ikkinchi jahon urushi davrida federal hukumat soliqni o'z stavkasi bilan to'ldirdi hamda 1970 yildagi neft inqirozidan keyin tashqi savdoni tartibga solish doirasida uni federatsiya vakolati deb e'lon qildi. Biroq, 1986 yildagi neft vasvasasidan keyin Ottava yonilg'i bozoridagi o'z ishtirokini saqlab qoldi. Hozirgi kunda ikkala darajadagi hukumat ham soliqni yig'ishda qatnashmoqdalar. Federal aksiz solig'i qat'iy belgilangan stavkalarda (1 litr uchun 8 tsent miqdorida) undiriladi.

Yaponiya soliq tizimi, byudjet tizimi kabi, ikki pog'onali (unitar davlat tuzilishidan kelib chiqib) bo'lib, o'z ichiga markaziy hukumat soliq tushumlari (barcha soliq tushumlarining 2/3 qismi) va mahalliy hokimiyat organlari solikli tushumlarini (barcha soliq tushumlarining 1/3 qismi) oladi. Egri soliqlar Yaponiya soliq tizimida alohida ahamiyatga egadir. 1997 yilda egri soliqlar davlat byudjeti daromadlarining 25.8 foizini, 1999 yilda 42.8 foizini tashkil etdi. Aksiz solig'i spirtli ichimliklarga, tamaki mahsulotlariga, gaz, neft va neft mahsulotlariga solinadi. Bundan tashqari mehmonxonada yashash uchun, restoranlarda ovqatlanish uchun, qaynoq buloq manbalarida cho'milish uchun aksiz soliqlari amal qiladi⁴⁰.

⁴⁰ Бард В., Павлова Л. Налоги в условиях экономической интеграции. // . –М.: “Кнорус”. 2004. стр 84

Umuman olganda barcha davlatlarga xos bo'lgan umumiylik aksiz solig'iga tortiladigan tovarlar guruhi (iste'mol tovarlari, mineral resurslar va xasham buyumlar) hisoblanadi. Demak, xorijiy davlatlarda aksizlar nafaqat byudjet daromadlarining asosiy manbai, balki ijtimoiy zarar bo'lgan mahsulotlar iste'moli va import tovarlar hajmini cheklash hamda tovarlar bahosiga ta'sir etishning samarali usuli hamdir.

II BOB. “XORIJIY MAMLAKATLARNING SOLIQ TIZIMLARI” MAVZUSINI INNOVATSION TA'LIM TEXNOLOGIYALARI ASOSIDA O'QITISHUSULINI ISHLAB CHIQISH.

2.1. Kasb-hunar kollejlarida “Soliq tizimi” fani bo'yicha dars materiallarini tahlil qilish

Bozor iqtisodiyotiga hos bo'lgan munosabatlarning rivojlanishi soliqlar, soliq tizimi va soliq siyosatida keskin o'zgarishlar bo'lishini taqozo etdi. Mustaqillikning dastlabki yillarida soliq sohasida qabul qilingan qonun qarorlar mavjud muammolarni hal qilishga imkon yaratdi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A. Karimov o'zining “O'zbekiston buyuk kelajak sari” kitobida: “Islohotning hozirgi bosqichida iqtisodiy barqarorlikni va tarkibiy o'zgarishlarni ta'minlash birinchi navbatdagi vazifasiga

aylangan chog'da soliq tizimi birinchi galda rag'batlantiruvchilik vazifasini bajarishi kerak", deb ta'kidlangandi.

Soliq tizimini takomillashtirish maqsadida soliq xizmati tizimi uchun mutaxassis kadrlarni tayyorlash tizimini tubdan isloh qilish "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun va "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi"ni hayotga tatbiq etish tadbirlarini amalga oshirish jarayonida kasbga yo'naltirish bo'yicha faoliyatni takomillashtirishda ta'lim berishning nazariy, amaliy, noan'anaviy usullarini, ilg'or pedagogik texnologiyalarni qo'llash davr talabidir.

Fanning maqsadi va vazifalari

Fanning asosiy maqsadi – soliq nazariyasi va soliq qonunchiligi asoslarini, soliq siyosati, soliq tizimining asosiy tamoyillarini, soliq munosabatlarini umumdavlat va mahalliy soliqlar, yig'imlar, davlat bojlari, bojxona bojlarini va boshqa majburiy to'lovlarni hisoblash va to'lash tartiblarini o'rganishdir.

Soliqqa tortish nazariyasi va amaliyoti hamda soliq sohasidagi axborot tizimlari bo'yicha o'quv jarayonini tashkil etish nazariy va amaliy jihatdan tayyorgarlikni taqozo etadi. Bo'lajak mutaxassis soliq ta'limotining vujudga kelishi va rivojlanishi tarixini bilishi, rivojlangan xorijiy davlatlarning xalqaro soliq tajribasini inobatga olgan holda soliq tizimlaridagi farqni taxlil qila olishi, soliqqa tortish sohasida zamonaviy kompyuter texnologiyalaridan foydalanish hamda zamonaviy statistik tadqiqot usullarini qo'llab, soliqlarni hisoblashning samarali usullarini asosida soliq tushumlarining istiqbolini belgilay olishi lozim.

Fanning asosiy vazifasi – soliq mutaxassislarini nazariy va amaliy tayyorgarligini ta'minlash, soliq qonunchiligi bo'yicha me'yoriy hujjatlarga amal qilgan holda yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlashdir.

Hozirgi kunda mamlakatimiz iqtisodiyoti bozor munosabatlarini qaror toptirish uchun amalga oshirilayotgan tub islohotlarning ma'suliyatli davrini boshidan kechirmoqda. Bu jarayon iqtisodiyotning barcha sohalariga katta ta'sir ko'rsatish bilan bir qatorda bu sohalarining rivojlanganlik va takomillashganlik darajalari zamon talablariga mos kelishini ham talab qilmokda. Bu talab xo'jalik

sub'ektlarining iqtisodiy rivojlanishiga qudratli ta'sir ko'rsatish kuchiga ega bo'lgan soliq va soliqqa tortish sohasida ham ayni muammoning etilgan masalalarini hal etishga ham taluqlidir. Soliq va soliqqa tortish sohasidagi o'tkazilishi kerak bo'lgan islohotlar soliqlarning jamiyat iqtisodiy hayotidagi rolini, soliqlardan ishlab chiqarishni rivojlantirish yoki rag'batlantirish yo'llarida foydalanish imkoniyatlarini oshirish kabi savollarga javob topish imkonini berishi maqsad qilib qo'yilgandir.

Soliqlar davlat byudjeti daromadlarini tashkil etuvchi asosiy manba va iqtisodiyotni boshqaruvchi muhim qurol hisoblanadi. Biroq bu ta'rif soliqlarning mohiyatini to'laligicha yoritmaydi hamda soliqlarning tashkiliy-huquqiy tomonlarini o'zida aks ettirmaydi. Bundan tashqari iqtisodiy munosabat sifatida, bu munosabatlar ob'ekti bo'lib nima hisoblanadi degan savollarga javob bera olmaydi.

Soliq qonunchiligiga rioya qilishni nazorat qilish, soliq va yig'imlarni to'g'ri hisoblash va byudjetga o'z vaqtida o'tkazilishi yuzasidan soliq tizimi xodimlarining ma'suliyati, soliq to'lovchilarning tarkibi, soliqqa tortishning asosiy tamoyillarini o'rganish fanning maqsadi bo'lib hisoblanadi.

Fan bo'yicha o'quvchilarning bilimiga quyidagi talablar qo'yiladi:

- huquqiy va jismoniy shaxslarni soliqqa tortish prinsiplari, uslublari;
- soliq strategiyasi va soliq mexanizmi;
- soliq xizmatini tashkil etish asoslari;
- yuridik shaxslarni soliqlari va soliqqa tortish;
- yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'i;
- savdo va umumiy ovqatlanish korxonalarining yalpi tushumiga soliqni hisoblash;
- qo'shilgan qiymat solig'ini hisoblash;
- aksiz solig'ini hisoblash va byudjetga to'lash tartibi;
- er qa'ri va suv resurslaridan foydalanganlik solig'i;
- mikrofirma va kichik korxonalarni soliqqa tortish;

- jismoniy shaxslarni soliqlari va soliqqa tortish;
- jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i, mahalliy soliqlar va yig'implarni.

Fan bo'yicha o'quvchilarning ko'nikmalariga quyidagi talablar qo'yiladi:

- huquqiy va jismoniy shaxslardan olinadigan majburiy to'lovlarni hisoblash va to'lash ishlarini tashkil etish;
- soliq hujjatlarini rasmiylashtirish;
- soliq bo'yicha buxgalteriya hisobi va hisobotlarini yuritish;
- soliq tushumlarini rejalashtirish, tahlil qilish;
- savdo va umumiy ovqatlanish korxonalarining yalpi tushumiga soliqni hisoblash;
- qo'shilgan qiymat, aksiz soliqlarini hisoblash va byudjetga to'lash tartibi;
- er qa'ri va suv resurslaridan foydalanganlik solig'i;
- kichik va o'rta biznes sub'ektlarini soliqqa tortish;
- jismoniy shaxslardan undiriladigan umumdavlat soliqlari va ularni soliqqa tortish;
- jismoniy shaxslardan olinadigan mahalliy soliqlar va yig'implarni.

Fan bo'yicha o'quvchilarning malakalariga quyiladigan talablar:

- O'zbekiston Respublikasining Soliq Kodeksi. Umumiy qoidalar.
- O'zbekiston Respublikasining Soliq kodeksi bilan tartibga solinadigan munosabatlar.
- Soliq to'g'risidagi qonun xujjatlari. Soliq to'g'risidagi qonun xujjatlarining vaqt bo'yicha amal qilishi.
- Soliq to'g'risidagi qonun xujjatlari va xalqaro shartnomalar. Soliq to'g'risidagi qonun xujjatlarining prinsiplari.
- Solik solishning majburiyligi prinsipi. Soliq solishning adolatlilik prinsipi.

- Soliq tizimining yagonaligi prinsipi.
- Soliq solish masalalariga daxldor normativ-xuquqiy xujjatlar
- Soliq amaliyotida “doimiy muassasa” tushunchasi
- Soliqlar va boshqa majburiy to‘lovlarning elementlari tavsifini bilish.

Fanning o‘quv rejadagi boshqa fanlar bilan o‘zaro bog‘liqligi, uslubiy jihatdan uzviyligi va ketma-ketligi.

“Soliq tizimi” fani 2-kursda o‘qitiladi. Dasturni amalga oshirish o‘quv rejasiga asosan “Soliq tizimi” fani iqtisod va huquq sohasi ekanligi sababli, soliq huquqi asoslari, jismoniy shaxslarni soliqqa tortish, yuridik shaxslarni soliqqa tortish, iqtisodiy taxlil, audit va buxgalteriya hisobi, konstitutsiyaviy huquq, moliya huquqi, ma’muriy huquq, jinoyat huquqi, fuqarolik huquqi kabi va boshqa huquq sohalari bilan o‘zaro munosabatlarni o‘rganish, etarli bilim va malakalariga ega bo‘lish talab etiladi.

Dasturni amalga oshirishda o‘quv rejada rejalashtirilgan fan bloklari kesimidagi fanlar tarkibi quyidagicha:

Umumta’lim fanlari: Iqtisodiyot asoslari.

Umumkasbiy fanlar: Iqtisodiyot nazariyasi, mikroiqtisodiyot, statistika, marketing va menejment asoslari, statistika, ish joylarini kompyuterlashtirish, mehnat muhofazasi, moliya bozori va birja ishi, pul muomalasi va kredit, tadbirkorlik va biznes asoslari.

Mutaxassislik fanlari: Soliq tizimi, soliq huquqi asoslari, jismoniy shaxslarni soliqqa tortish, yuridik shaxslarni soliqqa tortish, iqtisodiy taxlil, audit, buxgalteriya hisobi.

Fanni uslubiy jihatdan nazariy va amaliy mashg‘ulotlar uzviyligi tarzida tashkil etilishi, bunda, nazariy darslarga fan dasturining 40% amaliy darslarga esa 60% ajratilishi yaxshi samara beradi. Mashg‘ulotlarning o‘tilish ketma-ketligi fanning mavzuviy taqsimlanishida keltirilgan tartibda o‘tilishi tavsiya qilinadi.

Fan mavzulari bo‘yicha o‘qitish rejasi tarkibi

№	Fanning bo‘limlari va mavzular	Umumiy yuklama, soat
---	--------------------------------	----------------------

	nomi	Hammasi	Darslar turi bo'yicha soatlar taqsimoti (auditoriya yuklamasi)						Mustaqil ish
			Jami	Nazariy (ma'ruza)	Amaliy	Laboratoriya ishi	Seminar	Kurs ishi (loyihasi)	
1	Soliq nazariyasi	12	10	8	2				2
1.1	Kirish. Fanning maqsadi, vazifasi. Soliq tushunchasi. Soliqning iqtisodiy mohiyati va ahamiyati.	2	2	2					
1.2	Soliq siyosati, uning strategiyasi va taktikasi. Soliq tizimi tuzilishi, tarkibi, soliqlarning tasnifi. Soliq funksiyalari.	2	2	2					
1.3	Soliq mexanizmi tushunchasi.	6	4	2	2				2
1.4	Xorijiy mamlakatlarning soliq tizimlari	6	4	2	2				2
2	YUridik shaxslarni soliqlari va soliqqa tortish	56	38	12	26				18
2.1	YUridik shaxs tushunchasi. YUridik shaxslardan olinadigan soliqlar	6	4	2	2				2
2.2	YUridik shaxslardan olinadigan foyda solig'i.	10	8	2	6				2
2.3	Foyda solig'ini hisoblash va byudjetga to'lash tartibi.	6	4		4				2
2.4	O'zbekiston Respublikasi norezidentlarining foydalariga soliq solishning o'ziga hos xususiyatlari	4	2		2				2
2.5	Qo'shilgan qiymat solig'i, uni hisoblash tartiblari.	6	4	2	2				2
2.6	Aksiz solig'ini hisoblash va byudjetga to'lash tartibi.	6	4	2	2				2
2.7	Er qa'ridan foydalanuvchilar uchun soliqlar va maxsus to'lovlar	6	4	2	2				2
2.8	Suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq.	4	2		2				2
2.9	Mahalliy soliqlarni va yig'imlarni	8	6	2	4				2

	hisoblash va to'lash tartibi.								
3	Soliq solishning soddalashtirilgan tartibi	12	8	4	4				4
3.1	Mikrofirma va kichik korxonalar uchun yagona soliq to'lovi	6	4	2	2				2
3.2	Savdo va umumiy ovqatlanish korxonalari tomonidan soliqni hisoblash	6	4	2	2				2
4	Jismoniy shaxslarni soliqlari va soliqqa tortish	18	14	4	10				4
4.1	Jismoniy shaxslardan olinadigan soliqlar.	8	6	2	4				2
4.2	Jismoniy shaxslardan olinadigan mahalliy yig'imlar	8	6	2	4				2
4.3	Jismoniy shaxslardan olinadigan soliqsiz to'lovlar: yig'imlar, boj to'lovlari, davlat boji	2	2		2				
	jami	98	70	28	42				28

2.ASOSIY QISM

Fanning nazariy mashg'ulotlari mavzulari

1-bo'lim. Soliq nazariyasi

1.1-mavzu. Kirish. Fanning maqsadi, vazifasi. Soliq tushunchasi. Soliqning iqtisodiy mohiyati va ahamiyati.

O'zbekiston Respublikasida joriy qilingan soliqlar. Soliqlarning xalq xo'jaligidagi ahamiyati va vazifalari. O'zbekiston Respublikasida soliq tizimi asoslari. Soliq to'lovchilar, ularning tavsifi. Respublikamizdagi soliqlar: foydaga solinadigan soliq, mahalliy byudjetga utkaziladigan soliqlar, mulkka solinadigan soliq, er qa'ridan foydalanganlik uchun soliq, erga solinadigan soliq, suv resurslaridan foydalanganligi solig'i, davlat boji, bojxona boji, qo'shilgan qiymat solig'i, aksiz solig'i, mahalliy soliqlar va yig'imlar.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida soliqlarning vazifalari va ulardagi o'zgarishlar. Soliqning paydo bo'lishi, soliqqa tortishning ibtidoiy shakli. Davlatni saqlab turish

uchun joriy qilingan jon va er soliqlari, qadimgi YUnoniston soliq tizimi, daromad solig'i. O'rta Osiyoga arablarning kirib kelishi va ularning soliqlari. Amir Temur davridagi soliqlar: er, jon va uloq soliqlari. Amir Temur davridagi soliq siyosatining asosiy tamoyillari, soliq nazariyasining asoslari. Rejali iqtisodiyot davridagi soliqlar. Qayta qurish davridagi byudjetga to'lovlarning mohiyati. Fanning boshqa huquqiy fanlar bilan o'zaro bog'liqligi, o'ziga xos xususiyatlari. Coliqqa oid munosabatlarni takomillashtirish istiqbollari.

1.2-mavzu. Soliq siyosati, uning strategiyasi va taktikasi. Soliq tizimi tuzilishi, tarkibi, soliqlarning tasnifi. Soliq funksiyalari.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida moliyaviy munosabatlarni rivojlantirishda soliq siyosatining o'rni. Soliqlarning ob'ektiv zarurligi. O'zbekiston soliq siyosatining mazmuni, strategiyasi taktikasi. O'zbekiston soliq tizimi, uning tartibi, vazifalari. Soliqlarning tasnifi. Bilvosita va bevosita soliqlar. Soliqlarning funksiyalari: fiskal, taqsimlash, rag'batlantirish, nazorat qilish, ijtimoiy himoyalash.

1.3-mavzu. Soliq mexanizmi tushunchasi.

Soliqlarni undirish tartibi. Soliq mexanizmi va uning asosiy elementlari: soliq ob'ekti, soliq sub'ekti, soliq stavkasi, soliq manbai, soliqlarni hisoblash va byudjetga to'lash tartibi, muddatlari, soliq huquqi.

1.4-mavzu. Xorijiy mamlakatlarning soliq tizimlari .

Rivojlangan xorijiy mamlakatlarda soliq tizimi. Soliq tizimining umumiy tomonlari va alohida xususiyatlari. Amerikacha andoza (model), uning belgilari. Soliq tizimining yaponcha andozasi – uning asosiy belgilari. Evropacha andoza, uning asosiy belgilari. Xorijiy mamlakatlarda daromad solig'i. Jismoniy shaxslardan undiriladigan daromad solig'i va uni hisoblash, undirish tartiblari. Kompaniyalarning soliqqa tortilishi. Soliqqa tortishning shakllari: pullik daromadlardan soliq, neft qazib olishdan tushadigan daromadlarga soliq, taqsimlanmagan foydadan olinadigan soliq, korxonalarning foydasidan olinadigan soliq, sarmoyani quyishdan olinadigan soliq, eng yuqori foydadan olinadigan soliq,

qimmatli qog'ozlardan olinadigan soliq va hakoza.

2.Yuridik shaxslarni soliqlari va soliqqa tortish

2.1-mavzu. Yuridik shaxs tushunchasi. Yuridik shaxslardan olinadigan soliqlar.

Yuridik shaxslar haqida tushuncha. Yuridik shaxs maqomi.O'zbekiston Respublikasining soliq tizimida yuridik shaxslardan undiriladigan soliqlar. Soliq to'lovchilar, ularning turlari. Soliqqa tortish ob'ektlari. Davlat soliqlari. Ularning turlari, foydaga solinadigan soliq, daromadga solinadigan soliq, mol-mulkka solinadigan soliq, ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirish uchun soliq, er qa'ridan foydalanganlik uchun soliq, erga solinadigan soliq, suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq, davlat boji, bojxona boji, qo'shilgan qiymat solig'i, aksiz solig'i. Mahalliy soliqlar. Korxona soliqlari, ularning ahamiyati va mohiyati.

2.2-mavzu. Yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'i.

Foyda solig'i haqida umumiy tushunchalar. Soliqqa tortish ob'ektlari: yalpi foyda, korxonani asosiy ishlab chiqarish faoliyatidan foyda, mahsulot (ishlar va xizmatlar)ni sotishdan moliyaviy faoliyatdan foyda, sof foyda.

Soliq ob'ekti. Soliq to'lovchilar. Soliq manbai. Soliqqa tortiladigan bazani aniqlash. Mahsulot tannarxida hisobga olinadigan xarajatlar, asosiy faoliyatdan ko'riladigan boshqa daromadlar, moliyaviy faoliyatdan ko'riladigan boshqa daromadlar, favqulotdagi foydaning tarkibi. YUklab jo'natiladigan mahsulot, bajarilgan ishlar va ko'rsatilgan xizmatlardan olingan daromad, jami daromad, uning tarkibi, jami daromaddan chegirmalar. Foydaga solinadigan soliq bo'yicha imtiyozlar, ularning turlari. Soliqqa tortiladigan bazani kamaytirish. Foydaga solinadigan soliq stavkalari. Soliqni hisoblash tartibi va to'lash muddatlari. Soliqni to'g'ri hisoblanishi va byudjetga to'lanish ustidan soliq inspeksiyasini nazorati.

2.3-mavzu. Foyda solig'ini hisoblash va byudjetga to'lash tartibi.

Foyda solig'i haqida tushuncha. Foyda solig'ini to'lovchi yuridik shaxslar. Foyda solig'i ob'ekti. Bank va sug'urta tashkilotlarining daromadlari. Foydalarini hisob-kitob qilish tartiblari. Soliq ob'ekti va stavkalari. Tijorat banklarining

foydalari va ulardan soliq olish tartibi. Soliqlarni hisoblash, hisobotlarini tuzish va topshirish tartiblari. Foyda solig'ini to'lash tartiblari. Soliqni hisoblash va to'lash bo'yicha soliq to'lovchining ma'suliyati va vazifalari.

Foydalarini hisob qilish, asosiy faoliyatidan ko'riladigan daromadlarning tarkibi, soliqqa tortiladigan bazani aniqlash. Soliq imtiyozlari va ularni hisoblash. Soliq stavkalari. Foyda solig'ini hisoblash, hisob-kitoblar. Soliq hujjatlarini tuzish, soliq idoralariga topshirish muddatlari. Soliqlarni to'lash muddatlari. Soliqlarning to'g'ri hisoblanishi va to'lanishi bo'yicha soliq idoralarining nazorati.

2.4-mavzu. O'zbekiston Respublikasi norezidentlarining foydalariga soliq solishning o'ziga hos xususiyatlari.

Qo'shma korxonalar haqida tushunchalar. Mustaqil O'zbekistonning ichki va tashqi iqtisodiy faoliyatida ularning o'рни. Mamlakat miqyosida qo'shma korxonalarning ahamiyati. Qo'shma korxonalarning soliqlarini hisoblash, hisob-kitoblari, hisobotni soliq inspeksiyasiga topshirish muddatlari. Soliqlarni hisoblanishi bo'yicha soliq to'lovchilarni mas'uliyatlari va vazifalari. Soliqlarni to'g'ri hisoblaganligi va to'langanligi bo'yicha soliq inspeksiyasining nazorati.

2.5-mavzu. Qo'shilgan qiymat solig'i, uni hisoblash tartiblari.

Qo'shilgan qiymat solig'i haqida tushuncha. Soliqning iqtisodiy mohiyati. Soliqni joriy kilish jarayoni va unga kiritilgan o'zgarishlar. Qo'shilgan qiymat solig'ining afzallik tomonlari va kamchiliklari. Soliq ob'ekti. Soliqqa tortiladigan aylanma soliq imtiyozlari va stavkalari. Qo'shilgan qiymat solig'ini hisoblash tartiblarining o'ziga xos xususiyatlari. Byudjetga to'lanishi kerak bo'lgan qqS, sotilgan tovarlar uchun iste'molchilardan olingan ++S summasi bilan tovar etkazib beruvchilarga to'langan hisobot davri uchun ishlab chiqarish xarajatlari sifatida ro'yxatdan chiqarilgan summa orasidagi tafovut sifatida belgilanishi va uni hisoblash (formulalari) tartibi.

Qo'shilgan qiymat solig'ini hisoblash, hisob-kitoblarni tuzish, ularni soliq inspeksiyalariga topshirish muddatlari. Hisoblangan QQSni byudjetga to'lash muddatlari. Soliqni to'g'ri hisoblanishi bo'yicha soliq to'lovchilarining

mas'uliyatlari. Soliqlarni to'g'ri hisoblanganligini tekshirish, to'lanishi ustidan soliq idoralarining nazorati. Soliq qonunlarini buzganlik uchun javobgarlik. Sanoat korxonalarida qqS to'lash tartiblari. Soliq ob'ekti. Soliqni hisoblash, hisobotlarini tuzish va topshirish tartibi. Qo'shilgan qiymat solig'ini to'lash muddatlari. Soliq idoralarida soliq to'lovchilar hisobini yuritish.

2.6-mavzu. Aksiz solig'ini hisoblash va va byudjetga to'lash tartibi.

Aksiz solig'i haqida tushunchalar. Soliqni iqtisodiy mohiyati. Aksiz solig'ining davlat byudjeti daromadlarini ko'paytirishdagi ahamiyati. Aksiz solig'ini Respublika byudjetidagi o'rni, aksiz tovarlari ro'yxati. Aksiz solig'ini joriy qilish qonunlari va ulardagi o'zgarishlar. Aksiz solig'i to'lovchilar va soliq ob'ektlari, soliqqa tortiladigan aylanma. Aksiz solig'i imtiyozlari va stavkalari. Soliqni hisoblash formulalari. Soliqni hisob-kitobi. CHetdan keltirilgan tovarlar bo'yicha soliq stavkalari. Import tovarlar bo'yicha aksiz solig'ini hisoblash xususiyatlari.

Aksizlarni to'lash va hisob-kitoblarni soliq inspeksiyasiga taqdim qilish muddatlari. Soliqni to'g'ri hisoblash va byudjetga o'tkazib borish bo'yicha soliq to'lovchilarning mas'uliyatli va javobgarligi. Soliq qonunlarini buzganlik uchun javobgarlik. Aksiz markalari haqida tushuncha, ularni qo'llash.

2.7-mavzu. Er qa'ridan foydalanuvchilar uchun soliqlar va maxsus to'lovlar.

Er qa'ridan foydalanganlik uchun soliqni to'lovchilar. Soliq to'lovchi korxonalar. Er qa'ridan foydali qazilmalarni kavlab olayotgan shu jumladan, texnogen minerallar xosilalaridan foydali qazilmalarni ajratib olayotgan er qa'ridan foydalanuvchilar. Er qa'ridan foydalanuvchilar uchun soliq stavkasi. Soliq solish ob'ekti. To'lov miqdori va muddatlari.

2.8-mavzu. Suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq.

Soliqning ushbu turlari haqida umumiy tushunchalar. Soliq to'lovchi korxonalar. Er qa'ri suvlari va er usti suvlari. Suv uchun byudjetga suv solig'i to'lamaydigan korxonalar. Soliq ob'ekti. Suv olish bo'yicha limitlar. Limitlarni belgilab boruvchilar. Suv uchun hisob-kitob qilish tartibi. To'lov miqdori va

muddatlari. Suv xo‘jaligi tizimlaridan olinadigan suv uchun byudjetga to‘lov muddati.

2.9-mavzu. Mahalliy soliqlarni va yig‘imlarni hisoblash va to‘lash tartibi.

Mahalliy soliqlar va yig‘imlar haqida umumiy tushunchalar, ularning ahamiyati. Mahalliy soliqlarni joriy qilish xususiyatlari. Mahalliy soliqlarning turlari. Soliq va yig‘imlar stavkalarining miqdorlari, imtiyozga xaqi bo‘lgan to‘lovchilarning toifalari. Soliqlar va yig‘imlarni o‘z vaqtida to‘lash, mahalliy soliqlar va yig‘imlar to‘g‘risidagi qonun hujjatlariga rioya qilish uchun javobgarlik. Soliqlarni to‘lash muddatlari. Korxona mol-mulki haqida tushuncha. Korxonaning asosiy vositalari va ularning turlari. Mol-mulk solig‘i to‘lovchi korxonalar. Mulk solig‘i to‘lashdan ozod qilingan korxonalar. Mol-mulk solig‘iga tortiladigan ob‘ektlar. Asosiy ishlab chiqarish fondlarining qiymati, mol-mulk solig‘ining ob‘ektlari. Soliqqa tortiladigan bazani aniqlash uchun foydalaniladigan mol-mulkning qiymatini hisoblab chiqish. Soliqqa tortish maqsadlari uchun mol-mulkning o‘rtacha yillik qiymatini aniqlash, hisob-kitoblarni tuzish. Yil choraklari bo‘yicha mol-mulkning o‘rtacha qiymatini hisoblash. Soliqni byudjetga to‘lash tartibi.

3.Soliq solishning soddalashtirilgan tartibi

3.1-mavzu.Mikro firma va kichik korxonalar uchun yagona soliq to‘lovi.

Bozor infratuzilmasini barpo etishda, mikrofirma va kichik korxonalarni rivojlantirishda soliqqa tortishning soddalashtirilgan tizimini qo‘llashning iqtisodiy mohiyati. Yagona soliqni hisoblash va byudjetga to‘lash tartibi.

Qishloq xo‘jalik tovarlarni ishlab chiqaruvchilar uchun yagona er solig‘i, uni mohiyati, yagona er solig‘ini hisoblash va byudjetga to‘lash tartibi.

3.2-mavzu. Savdo va umumiy ovqatlanish korxonalari tomonidan yagona soliq to‘lovini qo‘llashning o‘ziga hos xususiyatlari.

Yalpi tushumiga solinadigan soliq haqida tushuncha. Soliq to‘lovchi korxonalar tarkibi, savdo tashkilotlari, umumiy ovqatlanish korxonalari. Soliqqa tortish ob‘ektlari. Korxonaning yalpi tushumi. Savdo tashkilotlari va umumiy

ovqatlanish korxonalari yalpi tushumining shakllanishi. Soliqqa tortiladigan bazani aniqlash. Savdo va umumiy ovqatlanish korxonalarining daromadlilik darajasini aniqlash. Amaldagi tovar aylanmasi, uni tarkibi. Soliq stavkalari. Stavkaning tabaqalashgan ko'rinishi va tabaqalashtirish uchun asos bo'lgan belgilar:

-faoliyat turi, daromadlik darjasi, joylashgan eri. (Savdo va umumiy ovqatlanish korxonalari uchun asosiy soliq stavkalari va oshirilgan soliq stavkalari). YAlpi tushumiga solinadigan soliq bo'yicha imtiyozlar, ularning turlari. Soliqni hisoblash va byudjetga to'lash tartibi.

Amaliy mashg'ulotlarni o'tkazish uchun kerakli jihozlar.

Amaliy mashg'ulotlarni o'tkazishda o'qitishning texnik vositalari: kompyuter, kodoskop, elektron multimediali o'quv qo'llanma, shaffof slaydlar, statistik ma'lumotlar, Vazirlar Mahkamasining yil yakunlari bo'yicha hisobotlaridan foydalanish tavsiya etiladi.

O'qitishning texnik vositalari.

Fanni o'qitishda kompyuter texnikasi va texnologiyasidan, ko'rgazmali qurollar, video va audio texnikalaridan foydalanish tavsiya etiladi.

2.2. Kasb-hunar kollejlarida o'quv jarayonini tashkil etishda ma'lumotlarni ko'rgazmali taqdim etish usullari va vositalaridan foydalanish

Ushbu bo'limda ma'lumotlarni tarkiblashtirish va umumlashtirish usul va vositalari, o'rganilayotgan tushunchalar (hodisalar, voqealar, mavzular va shu kabilar) o'rtasida aloqa va aloqadorlikni o'rnatish; ma'lumotlarni tahlil qilish, solishtirish va taqqoslash; muammolarni hal etishni rejalashtirish kabi masalalar qarab chiqiladi.

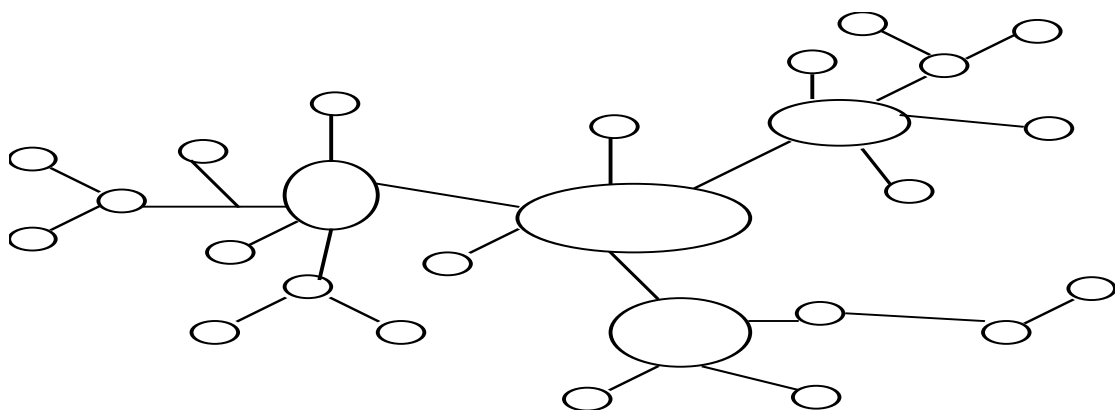
Grafik tashkil etuvchi – fikriy jarayonlarni ko'rgazmali taqdim etish vositasi.
--

MA'LUMOTLARNI TARKIBLASHTIRISH VA TARKIBIY BO'LIB CHIQISH USUL VA VOSITALARI, O'RGANILAYOTGAN TUSHUNCHALAR (HODISALAR, VOQEALAR, MAVZULAR VA SHU KABILAR) O'RTASIDA ALOQA VA ALOQADORLIK O'RNATISH

INSERT JADVALI

V	+	-	?

KLASTER

☐ Klasterni tuzish qoidasi

1. Aqlingizga kelgan barchani yozing. /oya sifatini muhokama qilmang: ularni oddiy holda yozing.
2. Orfografiya va boshqa omillarga e'tibor bermang.
3. Ajratilgan vaqt tugaguncha yozuvni to'xtatmang. Agarda aqlingizda g'oyalar kelishi birdan to'xtasa, u holda qog'ozga rasm chizing, qachonki yangi g'oyalar paydo bo'lmaguncha.
4. Ko'proq aloqa bo'lishligiga harakat qiling. /oyalar soni, ular oqimi va ular o'rtasidagi o'zaro aloqadorlikka chegaralanmang.

Toifali sharhni tuzish qoidalari

1. Toifalar bo'yicha ma'lumotlarni taqsimlashning yagona usuli mavjud emas.

2. Bita mini-guruhda toifalarga ajratish boshqa guruhda ajratilgan toifalardan farq qilishi mumkin.

3. O'rganuvchilarga oldindan tayyorlab qo'yilgan toifalarni berish mumkin emas: bu ularning mustaqil tanlovi bo'la qolsin.

4. Toifali sharhni yaratish yakuniy mahsul sifatida emas, balki jarayon sifatida muhim

Toifali javdal

Toifalar				

KONSEPTUAL JADVAL

gayondashuvlar tushunchalari	Tavsiflar, toifalar, ajralib turadigan belgilar va shu kabilar			

BBB jadvali

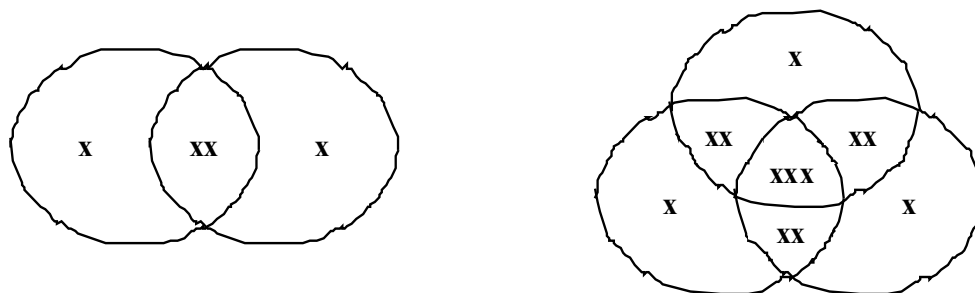
Bilaman	Bilishni xohlayman	Bildim

MA'LUMOTLARNI TAHLIL QILISH, SOLISHTIRISH VA TAQQOSLASH USUL VA VOSITALARI

T-jadval

Q (ha)	– (yo'q)

Venn diagrammasi

SWOT – tahlil nomlanishi inglizcha bosh harflardan olingan:

Strengths – kuchli tomoni, korxonada ichki resurslar mavjudligi nazarda tutiladi;

Weakness – kuchsiz tomoni yoki ichki muammolar mavjudligi;

Opportunities – imkoniyatlar; korxona rivojlanishi uchun tashqaridagi mavjud imkoniyatlar;

Threats – xavflar, tashqi muhitdagi mavjud xavf-xatarlar

SWOT-tahlil jadvali

S	W
O	T

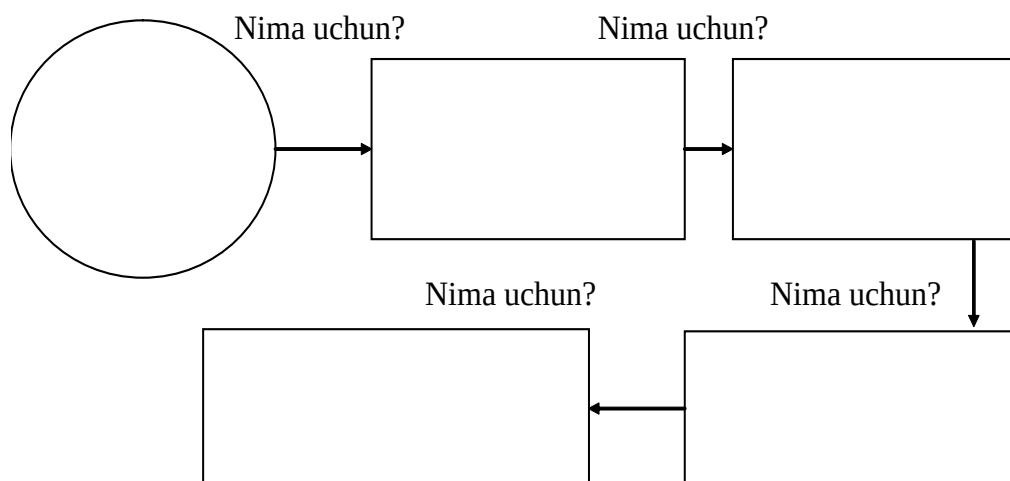
Qoidaga ko'ra, SWOT – tahlil muvaffaqiyati tashkilotga bog'liq bo'lmay, balki kelgusidagi strategik maqsad va loyihalarni ishlab chiqishda uning natijasi hisobga olinishiga bog'liq bo'ladi. Uni qo'llashda elementlarini quyidagicha talqin qilish mumkin:

S	Kuchli tomonlari (korxona ichki resurslari)	- barqaror rivojlanishning asosiy mexanizmi bo'lib xizmat qiladi - yangi loyihalar asosi hisoblanadi - noqulayliklarni engib o'tishi vositasi ham bo'lishi mumkin
W	Ojiz tomonlari (korxona ichki muammolari)	- korxona faoliyati aynan shu kabi kamchiliklarni engib o'tishga yo'naltirilgan bo'lishi lozim - yangi loyihalar uchun o'zak maqsad hisoblanadi - rivojlanish strategiyasini ishlab chiqishda majburan hisobga olinishi zarur
O	Imkoniyatlar (tashqaridan)	- moliyalashtirish va qo'llab-quvvatlashning qo'shimcha resurslari yoki tashqi manbasi bo'lib xizmat qiladi - korxona maqsadi bilan qanchalik darajada ular mos kelishi yoki qanchalik murosaga kelish imkoniyati borligini hisobga olish zarur bo'ladi - yangi loyihalar asosi, yoxud hamkorlik manbasi bo'lishi mumkin
T	Xavflar (tashqaridan)	- har bir yangi loyihada hisobga olinishi zarur - ularni bartaraf etish chora-tabirlarini ishlab chiqish talab etiladi; - ayrim hollarda «dushmanni» «ittifoqchi» ga aylantirish paradoksal varianti mumkin bo'ladi

MUAMMONI ANIQLASH, UNI HAL ETISH, TAHLIL QILISH VA REJALASHTIRISH USULLARI VA VOSITALARI

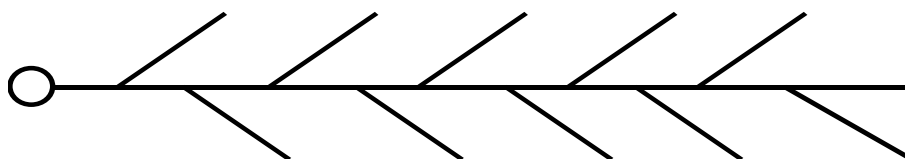
«Nima uchun?» sxemasi

«Nima uchun?» sxemasini tuzish qoidalari

1. Qanday piktogrammadan: aylana yoki to'g'ri to'rtburchak foydalanishingizni o'zingiz hal etasiz.
2. Mulohazalar sxema-zanjiri turini: chiziqli, nochiziqli, spiralsimon (dastlabki holatni markazga yoki chetga joylashtirib) bo'lishligini o'zingiz tanlaysiz.
3. Strelka sizning qidiruv yo'nalishingizni belgilaydi: dastlabki holatdan oqibatgacha.

«Baliq skeleti» sxemasi

«Qanday?» ierarxik diagrammasi

«Qanday?» diagrammasini qurish qoidalari

1. Ko‘p hollarda sizga muammolar hal etishda «Nima qilish kerak?» haqida o‘ylashga hojat bo‘lmaydi. Muammo asosan «Buni qanday qilish kerak?» qabilida bo‘ladi. «Qanday?» - muammoni hal etishda asosiy savol hisoblanadi.

«Qanday?» ierarxiya diagrammasi muammo haqida butunligicha umumiy tasavvurga ega bo‘lishga imkon beradigan savollar mantiqiy zanjiri ko‘rinishida bo‘ladi.

Ketma-ket ravishda «Qanday?» savolini qo‘yish orqali siz faqat muammoni hal etishning barcha imkoniyatlarini tadqiq etibgina qolmay, balki ularni amalga oshirish usullarini ham o‘rganasiz.

Diagramma strategik darajadagi savol bilan ish boshlaydi. Muammoni hal etishning pastki (quyi) darajasi birinchi navbatdagi harakatlar ro‘yxatiga mos keladi.

2. O‘ylamay, baholamay va ularni o‘zaro solishtirmay tezlikda barcha g‘oyalarni yozish lozim bo‘ladi.

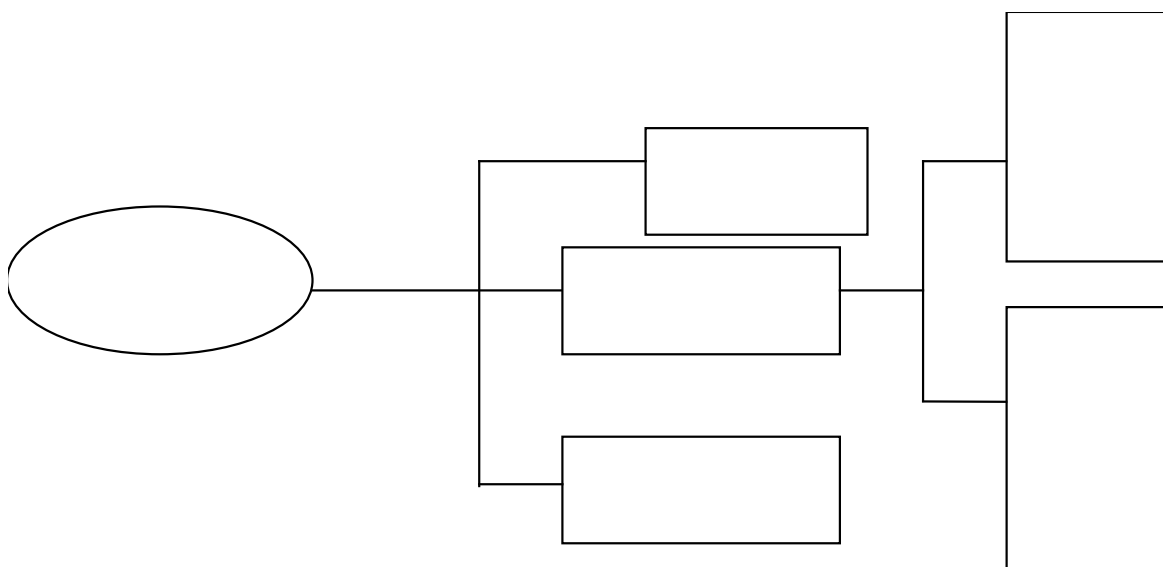
3. Diagramma hech qachon tugallanmaydi: unga yangi g‘oyalarni kiritish mumkin bo‘ladi.

4. Agarda savol sxemada bir qancha «shoxlar»da qaytarilsa, demak u nisbatan muhimdir. U muammoni hal etishning muhim qadami bo‘lishi mumkin.

5. Yangi g‘oyalarni grafik ko‘rinishda qayd etishni o‘zingiz hal eting: daraxt yoki kaskad ko‘rinishida, yuqoridan pastga yoki chapdan o‘ngga. Eng muhimi esda tuting: nisbatan ko‘p miqdordagi foydali g‘oyalar va muammo echimlarini topishga imkon beradigan usul eng maqbul usul hisoblanadi.

6. Agarda siz to‘g‘ri savol bersangiz va optimistik bo‘lsangiz, u holda diagramma (texnika) har qanday muammo echimini topib berishni kafolatlaydi.

«Kaskad» tarkibiy-mantiqiy sxema

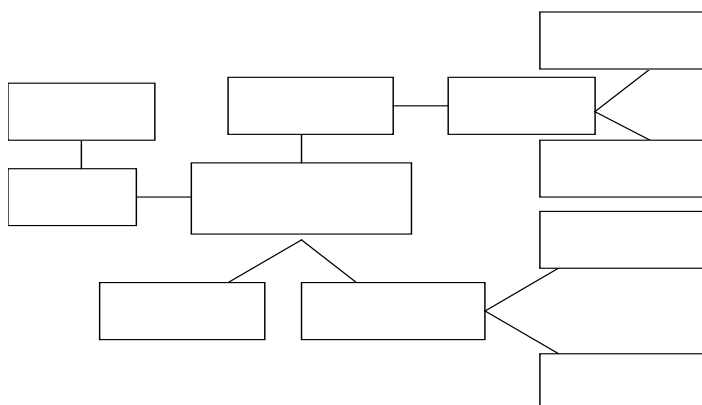
☐ «Kaskad» tarkibiy-mantiqiy sxemani qurish qoidalari

1. «Kaskad»ni tuzish jarayonida tizimli sxema tarkibiy qismi va elementlarini oldinga surish mumkin – bu u yoki bu holatni qayta mushohada qilishga imkon beradi.

2. G’oyalarni ishlab chiqishda agarda siz tor yo‘lakka kirib qolsangiz, u holda bir-ikki daraja yuqoriga qayting va muhim narsani unutmaganingizga hamda boshqacha nimadir qilish mumkin ekanligiga amin bo‘ling.

3. Siz chapdan o‘ngga yozishga o‘rgangansiz. «Kaskad» qurishni o‘ngdan chapga bo‘lishligiga harakat qiling. Buning uchun asosiy g’oyani varaqning chap qirrasiga emas, balki o‘ng qirrasiga joylashtiring.

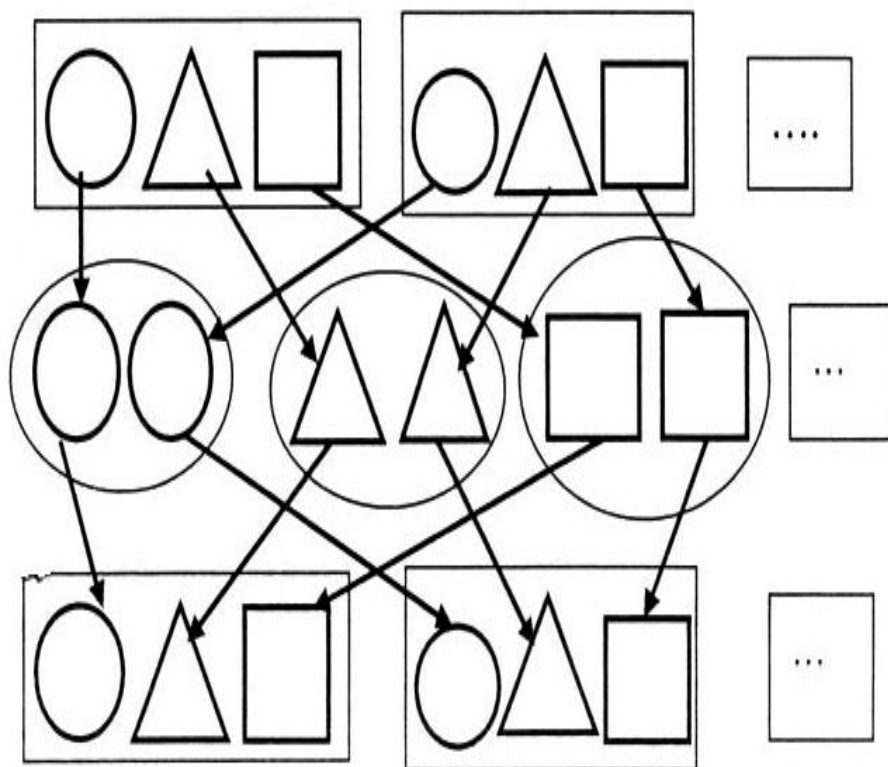
«Piramida» sxemasi

«ARRA» O‘ZARO O‘QISH TEXNIKASI

O'zaro o'qish umumiy bazaviy tamoyilga asoslangan: o'quv guruhi kichik guruhlariga bo'linadi. Har bir kichik guruh a'zosi o'rganilayotgan mavzuning ma'lum sohasi bo'yicha ekspert sifatida boshqalarni o'qitadi.

Har bir guruhning maqsadi barcha ishtirokchilari mavzuni to'la hajmda egallab olishidan iborat.

O'ZARO O'QISHNI TASHKIL ETISH

«Arra» texnikasidan foydalangan holda guruhlarda ishni tashkil etish jarayonining tuzilishi

1. Murakkabligi va hajmi bo'yicha teng qimmatli qismlar (mantiqiy yoki mazmuniy bloklar)ga bo'lingan o'quv material ustidan ishlash uchun 4-6 kishidan iborat bo'lgan *guruhlar tuziladi*.

2. *Mustaqil ish*: mustaqil o'rganish maqsadida o'quv topshirig'i ekspert varag'idagi savollarga muvofiq teng maromda guruh a'zolari orasida taqsimlanadi.

Guruhning har bir a'zosi ekspert varag'idagi o'z savoliga javobni tayyorlash uchun o'quv materialidan kerakli ma'lumotni topadi.

3. *«Ekspertlar» uchrashuvi* – har xil guruhlarda bir hil materialni o‘rganiyotganlar ekspert sifatida uchrashadi va ma’lumotlar bilan almashadi. Ular o‘z savollari ustida ishlashadi, o‘z dastlabki guruhlariga a’zolariga qanday qilib ma’lumotni eng samarali ifodalash va ko‘rgazmali taqdim etishni birgalikda rejalashtiradi.

4. *O‘zaro o‘qish*: «ekspertlar» o‘z dastlabki guruhlariga qaytib kelishadi va boshqalarni o‘zlari bilib olgan yangiliklarga o‘rgatadi: har kim o‘z topshirig‘ining qismi haqida ma’lumot beradi – (bir arraning tishlaridek)ekspert varag‘idagi savolni ochib beradi.

5. *O‘zaro tekshirish va o‘zaro baholash*: butunlay mavzu bo‘yicha bir biriga savollar berishadi va yangi o‘quv materialini o‘zlashtirish darajasini baholashadi, yoki o‘qituvchi tomonidan butun mavzu bo‘yicha tayyorlangan testlarni bajaradi.

«BIRGALIKDA O‘QIYMIZ» BIRGALIKDA O‘QISH TEXNIKASI

Birgalikda o‘qish: o‘quv guruhi kichik guruhlariga bo‘linadi. Har bir kichik guruh o‘rganilayotgan mavzuning ma’lum bir sohasida ekspert bo‘ladi va boshqalarni o‘rgatadi.

Har bir guruhning maqsadi barcha boshqa guruhlar ishtirokchilari mavzu savollarini to‘la hajmda egallab olishidan iborat.

«Birgalikda o‘qiymiz» texnikasidan foydalangan holda guruhlarda ishni tashkil etish jarayonining tuzilishi

1. Bilim darajasiga qarab 3-5 kishidan iborat bo‘lgan har xil turdagi guruhlar tuziladi.

2. Har bir guruhga bitta topshiriq beriladi –umumiy mavzuning bir qismi, uning ustida butun o‘quv guruhi ish olib boradi hamda tayanchlar – **ekspert varaqlari** – taqdim etiladi.

3. Har bir guruh ichida umumiy topshiriq taqsimlanadi.

4. Hamma yakka tartibdagi topshiriqni bajaradi.

5. Barcha guruh a'zolarining mini-ma'ruzalarini tinglaydi. Umumiy natija (butun ekspert varag'i bo'yicha savollar javobi)ni shakllantiradi va uni taqdimotga tayyorlashadi.

6. Spiker yoki guruh barcha a'zolari birgalikda bajargan ish natijalarini taqdimot etishadi.

☐ Guruhning yakuniy bahosi ma'ruza uchun umumiy ballni va mustaqil ish uchun individual ballarni o'z ichiga oladi.

Ekspert varag'i

☐ Matnni o'qishda asoslanish zarur bo'ladigan savollardan iborat varaq. Savollar o'quv materiali ustidan olib boriladigan mustaqil faoliyatni yo'naltiradi.

☐ Odatda ekspert varag'i 3 ta savoldan iborat.

Birinchi ikkita savol javoblari butun o'quv matni bo'yicha oz-ozdan yig'iladi.

Uchinchi savol javoblarini tayyorlash birinchi va ikkinchi savol javoblari uchun yig'ilgan material asosida amalga oshiriladi. Bundan tashqari, ishlanma, extimol, guruhdan o'z fikrini aniqlashni yoki masala mohiyati yuzasidan qator isbotlarni tuzib chiqishni talab qiladi.

2.3. “Xorijiy mamlakatlarning soliq tizimlari” mavzusini ta'lim texnologiyalari asosida o'qitishning namunaviy dars rejasini ishlab chiqish

Dars rejasini asosiy o'quv-rejalashtirish hujjatlaridan biri bo'lib, uni o'qituvchi o'quv dasturi va taqvim-mavzuviy reja asosida tuzadi. Unda darsning ta'lim tarbiyaviy maqsadlari, o'qitish va tarbiyalash masalalari ko'rsatiladi hamda darsning tarkibi va elementlari, har bir elementga ajratilgan vaqt, o'qituvchi tomonidan izohlanadigan o'quv materialining ketma-ketligi va mazmuni uy topshirig'i va boshqalar ifodalanadi.

Rejaning asosiy maqsadi o'qitish jarayonini to'g'ri rejalashtirishga va uning samaradorligini oshirishga yordam berishdir.

Biz quyida zamonaviy pedagogik texnologiyalar talablariga mos keladigan dars rejasini e'tiboringizga havola qilmoqdamiz.

Ushbu taqdim etilayotgan yangi dars rejasi texnologik xarita ko'rinishida berilgan texnologik xaritada ta'lim texnologiya elementlari, metodlar, shakllar va vositalar o'z aksini topgan. Bu esa har bir o'qituvchidan dars vaqtlarini to'g'ri taqsimlashga, ta'lim texnologiya elementlaridan samarali foydalanish uchun oldindan rejalashtirib olishga katta yordam beradi.

Bunda 80 daqiqalik dars davomida zamonaviy ta'lim texnologiya elementlaridan samarali foydalanish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Mavzu: "Xorijiy mamlakatlarning soliq tizimlari"

Darsning ta'limiy maqsadi: O'quvchilarga korxonalarda biznes reja tushunchasi va ularni tuzish tartibi, mohiyati, alari va turlari, va konkret korxonalarda iktisodiy vokea va xodisalarning rivojlanish konuniyatini o'rgatishni maqsad qiladi.

Darsning tarbiyaviy maqsadi: O'quvchilar mashg'ulot davomida mustaqil fikrlash, shaxsiy yondoshuvlarni asoslay olish, shuningdek tengdoshlarining fikrlari bilan shaxsiy mulohazalarini o'zaro taqqoslash ko'nikmalarini ham shakllantirish.

Rivojlantiruvchi maqsad: O'quvchini kasbga qiziqtirish, kasbiy bilimi va estetik didini rivojlantirish

Ta'lim vositalari: Kodoskop, mavzuga oid slaydlar, plakatlar, mavzu yuzasidan tarqatma materiallar.

**«Xorijiy mamlakatlarning soliq tizimlari» mavzusi bo'yicha
mashg'ulotni texnik modeli**

Talabalar soni: 15	Vaqt -2 soat
<u>Mavzu:</u> « Xorijiy mamlakatlarning soliq tizimlari » mavzusi bo'yicha mashg'ulotni texnik modeli	
Dars shakli	Ma'ruza
Mashg'ulot rejası	1. Soliq tizimi tushunchasi. 2. Soliq tizimi ahamiyati. 3. Soliq tizimi tartibi.
<i>Dars maqsadi :</i> <i>O'quvchilarga xorijiy mamlakatlarda soliq tizimlari tushunchasi va ularning tizim tartibi, mohiyati va turlari, va aniq soliq qonuniyatlari iqtisodiyotdagi tutgan o'rni hamda konuniyatini o'rgatishni maqsad qiladi.</i>	
Pedagog vazifalari: 1. Soliq tizimining mohiyati tushuntirib beradi. 2. Soliq tizimining maqsad va vazifalari haqida ma'lumotlar beradi. 3. Xorijiy soliq tizimiing maqsad va vazifalari haqida ko'rsatmalar beradi.	<i>O'quv natijalari:</i> ➤ Soliq tizimining asosiy mohiyati, har qanday kandy korxona o'z tasarrufidagi barcha resurslar – moliyaviy, moddiy va mehnat resurslari harakati hamda ulardan foydalanish samaradorligini to'g'ri boshqarishni ta'minlashi zarurligi to'g'risida tushunchaga ega bo'ladi. ➤ Xorijiy mamlakatlar soliq tizimini O'zbekiston soliq tizimi jarayonlarining bajarilishi xamda resurslardan unumli foydalanish ustidan nazorat urnatish, korxonalarda ishlab chikarish samaradolrligini oshirishdagi imkoniyatlarini izlab topish va boshqa vazifalarni biladi. ➤ Xorijiy soliq tizimi bo'yicha ma'lumotlar va ularni manbalariga qarab (moliyaviy, joriy, operativ...), iqtisodiy tahlilni utkazishda boshqarish ob'ektlarining turlari va mazmuniga qarab (ichki xo'jalik;-tarmoqlararo tahlil;-territorial tahlil) turlari bo'yicha ko'rsatmalar oladi va ularni bir-biridan farqlay oladi.

4. Xorijiy soliq tizimi qo'llaniladigan usullar tavsiflab beradi.	➤ Xorijiy soliq tizimi bozor sharoitda korxona biznes rejasini tahlil qilish usullari haqida ma'lumotlarga ega bo'ladi va ularni tahlil eta oladi.
<i>O'qitishning usul, texnikasi:</i>	Birgalikda o'qiymiz, Ma'ruza, suxbat, klaster metodi ,
<i>O'qitish vositalari:</i>	Darslik, Ukuv kullania, tarkatma materiallar, slaydlar.
<i>O'qitish shakli:</i>	Individual, kichik guruhlarda ishlash.
Monitoring va baholash:	krossvord, test, tahlil natijalari.

«Xorijiy mamlakatlarning soliq tizimlari» mavzusi bo'yicha mashg'ulotning
loyihalashtirilgan texnologik xaritasi

Mashg'ulot bosqic hlari	Vaqt	Mashg'ulot mazmuni	Ta'lim Texnologiya Elementlari		
			metod	shakl	Vosi ta
Kirish	5-daqiqa	O'quvchilarning mashg'ulotga tayyorgarligini aniqlash. Mashg'ulot mavzusi, maqsadi kutilayotgan natijalarni bayon qilish	Ma'ruza	jamo'a	Doska
Asosiy qism	40-daqiqa	1. O'quvchilar tomonidan keltirilgan fikrlarga asolangan holda «Xorijiy malakatlarda soliq tizimlari» mavzusida o'qituvchi tomonidan qisqa ma'ruza tashkil etiladi. 2. Guruh kichik guruhlariga bo'linadi (o'quvchilar soniga qarab). Brigalikda o'qiyimiz texnikasi asosida "Ekspertlar varaqasi"da keltirilgan savollar asosida tayyorgarlik ko'rishadi. 3. Kichik guruhlar uchun tayyorlangan "Ekspertlar varaqasi" tarqatiladi.. 4. Kichik guruhlarda "TAQDIMOT" tashkil etiladi	"Birgalikda o'qiyimiz" texnikasi, TAQDIMOT	Kichik guruhlarda ishlash	Doska Slayd Kodoskop
	25-daqiqa	5. Mashg'ulotning mustahkamlash qismida guruhlar tomonidan tayanch iboralar shakllantiriladi va har bir tayanch iboralar qisqacha izoh berilib chiqiladi. SHakllangan izohlar asosida mavzu yuzasidan KROSSVORD lar ishlab chiqiladi. 7. O'qituvchi tomonidan ishlab chiqilgan test savollari, asosida o'quvchilar bilimi baholanadi.	«KROSSVORD», "TEST kartochkalari"	Kichik guruhlarda ishlash	Doska bo'r

YAkuniy qism	10-daqiqa	O'qituvchi bajarilgan ishlarni baholaydi va umumlashtiradi. Mashg'ulot bo'yicha o'quvchilarning fikr mulohazalarini tinglaydi. Uyga vazifa: Utilgan mavzuni mastaxkamlash va takrorlash. Mavzuga oid KLAster ishlab chiqish	KLAster	Jamoa	Doska Bo'r.
--------------	-----------	--	---------	-------	-------------

Darsning borishi mavzu yuzasidan ishlab chiqilgan loyixalashtirilgan texnologik xarita asosida olib boriladi

O'quvchilar tomonidan keltirilgan fikrlarga asolangan holda «Xorijiy mamlakatlarning soliq tizimlari» mavzusida o'qituvchi tomonidan qisqa ma'ruza tashkil etiladi.

«BIRGALIKDA O'QIYMIZ» BIRGALIKDA O'QISH TEXNIKASI

Birgalikda o'qish: o'quv guruhi kichik guruhlariga bo'linadi. Har bir kichik guruh o'rganilayotgan mavzuning ma'lum bir sohasida ekspert bo'ladi va boshqalarni o'rgatadi.

Har bir guruhning maqsadi barcha boshqa guruhlar ishtirokchilari mavzu savollarini to'la hajmda egallab olishidan iborat.

«Birgalikda o'qiymiz» texnikasidan foydalangan holda guruhlarda ishni tashkil etish jarayonining tuzilishi

1. Bilim darajasiga qarab 3-5 kishidan iborat bo'lgan har xil turdagi guruhlar tuziladi.

2. Har bir guruhga bitta topshiriq beriladi –umumiy mavzuning bir qismi, uning ustida butun o'quv guruhi ish olib boradi hamda tayanchlar – **ekspert varaqlari** – taqdim etiladi.

3. Har bir guruh ichida umumiy topshiriq taqsimlanadi.

4. Hamma yakka tartibdagi topshiriqni bajaradi.

5. Barcha guruh a'zolarining mini-ma'ruzalarini tinglaydi. Umumiy natija (butun ekspert varag'i bo'yicha savollar javobi)ni shakllantiradi va uni taqdimotga tayyorlashadi.

6. Spiker yoki guruh barcha a'zolari birgalikda bajargan ish natijalarini taqdimot etishadi.

☐ Guruhning yakuniy bahosi ma'ruza uchun umumiy ballni va mustaqil ish uchun individual ballarni o'z ichiga oladi.

Ekspert varag'i

☐ Matnni o'qishda asoslanish zarur bo'ladigan savollardan iborat varaq. Savollar o'quv materiali ustidan olib boriladigan mustaqil faoliyatni yo'naltiradi.

☐ Odatda ekspert varag'i 3 ta savoldan iborat.

Birinchi ikkita savol javoblari butun o'quv matni bo'yicha oz-ozdan yig'iladi.

Uchinchi savol javoblarini tayyorlash birinchi va ikkinchi savol javoblari uchun yig'ilgan material asosida amalga oshiriladi. Bundan tashqari, ishlanma, extimol, guruhdan o'z fikrini aniqlashni yoki masala mohiyati yuzasidan qator isbotlarni tuzib chiqishni talab qiladi.

“EKSPERT VARAQLARI”

1-gurux:

1. Soliq tizimining mazmuni va mohiyati nimada?
2. Soliq tizimi qanday ma'lumotlardan iborat bo'ladi?
3. Soliq tizimi nonunivatlarini davsi ketma-ketlikda tavsiflash kerak?

“EKSPERT VARAQLARI”

2-gurux:

1. Xorijiy mamlakatlar soliq tizimining farqi nimada?
2. Soliq tizimi qanday vazifalarni bajarishga qaratilgan?
3. Soliq tizimining asosiy bo'limlarini sanab bering?

3-gurux:

1. Soliq tizimining asosiy talablari qanday talablarga javob berishi lozim?
2. Soliq tizimi uchun javobgarlik kimning mas'uliyatida bo'ladi?
3. Soliq tizimi jarayonini boshqarish qaysi elementlardan tarkib topadi?

“EKSPERT VARAQLARI”

4-gurux:

1. Soliq tizimini boshqarishda bajariluvchi asosiy vazifalarni sanab bering?
2. Xorijiy soliq tizimi qanday talablarga javob berishi lozim?
3. Soliq tizimining resurslar bilan ta'minlanganligi deganda nimani tushunasiz?

BAHS-MUNOZARALAR UCHUN SAVOLLAR TO'PLAMI

1. Xorijiy soliq tizimining mazmuni va mohiyati nimada?
2. Soliq tizimi qanday ma'lumotlardan iborat bo'ladi?
3. Xorijiy soliq tizimi qaysi ketma-ketlikda o'rganiladi?
4. Xorijiy soliq tizimi bosqichlari va ularning farqi nimada?
5. Soliq tizimi qanday vazifalarni bajarishga qaratilgan?
6. Xorijiy soliq tizimining asosiy bo'limlarini sanab bering?
7. Soliq tizimi qanday talablarga javob berishi lozim?
8. Soliq tizimi uchun javobgarlik kimning mas'uliyatida bo'ladi?
9. Soliq tizimini ishlab chiqish jarayonini boshqarishda bajariluvchi asosiy vazifalarni sanab bering?
10. Soliq tizimi qanday talablarga javob berishi lozim?
- 11.
- 12.

Mehnat muxofazasi

Mexnat muxofazasi - bu sotsial iktisodiy, texnik, gigienik va tashkiliy masalalar konuniyati majmui bulib, mexnat jarayonida xavfsizlik, inson salomatligi va ish kobiliyatini ta'minlash, xamda ximoya kilishga karatilgan.

Mexnat muxofazasi buyicha konunchilik-tashkiliy, texnik sanitar-gigienik tadbirlarni xavfsiz, yukori unumli ishlab chikarish yunalishida echishni xukukiy asoslab beradi.

Texnik xavfsizlik - tashkiliy va texnik tadbir majmui bulib, ishchilarga ta'sir kiladigan xavfli ishlab chikarish omillari va baxtsiz xodisalarni oldini olish uchun yunalgan.

Ishlab chikarish sanitariyasi - tashkiliy, gigienik, sanitar texnik tadbirlar tizimi bulib, zararli ishlab chikarish omillarini oldini olish va bartaraf kilishga karatilgan.

YOngin xavfsizligi - bino va inshoatlarni xolatini ut ketish mumkinligi darajasini kursatadi. YOngin sodir bulgan xolatda kishilarga ta'sir kiladigan yonginning xavfli omillarini barataraf kilish va moddiy boyliklarni ximoya kilish ta'minlanadi. Mexnat muxofazasi mexnat tugrisida davlat konunlari asosida tashkil etilib, tartibga solib turiladi. Xamma korxonalarda muassasalarda, tashkilotlarda soglem va xavfsiz mexnat sharoitlarini yaratish va uni boshkarish shu korxonanning ma'muriyati zimmasida buladi. Ma'muriyat ishlab chikarish baxtsiz xodisalaridan ogoxlantiruvchi zamonaviy texnika xavfsizligi vositalarini

uzlashtirib borishi, ishchi va xizmatchilarning kasbiy kasalliklarini olidini oluvchi va sanitar gigienik sharoitlarini yaratishga mexnat tugrisida davlat konuniga asosan majburdir.

Mexnat tugrisidagi konunchilik mexnat muxofazasini me'yor va koidalariga nafakat ishlab chikarish vositalarini ekspluatatsiya kilish davrida, balki ularni loyخالashtirish va kurulish paytida xam rioya kilishni talab etadi. Bularga:

- ishlab chikarish binosi va maydonlaridan mexnat muxofazasi talablariga asosan ratsional foydalanish;

- texnologik jixozlardan foydalanishning va texnologik jarayonni tashkillashtirishning Mexnat muxofazasi talablariga javob berishi;

- xodimlarni mexnat sharoitining zararli ta'siridan ximoya kilish;

- ish joyi va binolarini sanitar gigienik me'yorda saklash;

- sanitar va tashkiliy binolar kurulishiga katta e'tibor berish.

Mexnat tugrisidagi konunchilikga asosan mexnat muxofazasi ustidan nazorat korxona yoki tashkilot ma'muriyatiga buysinmaydigan maxsus davlat nazorati tashkilotlari tomonidan amalga oshiriladi.

Loyixalangan avtokorxona Diagnostika bulimida mexnat muxofazasi texnik xavfsizligi va xavfsizlik xizmati (X.X.) masalasini xal kilish ATIK xuzurida mexnat muxofazasi va texnik xavfsizligi borasidagi tadbirlarni loyixada kurib chikamiz:

- ATIK xodimlari uchun dam olish va sport maydonchalari mavjudligi;

- umumiy ovkatlanish xonasi va bufet borligi;

- xamma xodimlar uchun sanitar maishiy xonalar va xojatxonalar kurulganligi;

- barcha ishlab chikarish va ma'muriy binolarni mexanik shamollatish;

- barcha xudud buyicha saklash maydoni va ishlab chikarish binosi buyicha yongin xavfsizligi choralari. Bularga yonginga karshi shitlar, yonginga karshi gidrantlar, turli xil ut uchirish vositalari kiradi.

- saklash maydonlarida issik va sovuk suv bilan ta'minlanganligi;

- tuplanib koladigan suvni kanalizatsiyaga okizish;

- xududni kechki paytda yoritish proyektorlari bilan ta'minlashi;

XULOSA		
---------------	--	--

Har bir davlatning istiqboli fan texnika, ilm maorif taraqqiyoti hamda barkamol etuk kadrlarni tarbiyalab voyaga etishtirish bilan bog'liqdir. SHu bois ham mustaqil davlatimizda ilm fan hamda ma'orif rivojiga, salohiyatli milliy kadrlar etkazishga jiddiy e'tibor qaratilmoqda.

1. Men ushbu «Xorijiy mamlakatlarning soliq tizimlari» mavzusini ta'lim texnologiyalardan foydalanib o'qitish usulini ishlab chiqish mavzusidagi malakaviy bitiruv ishimizni bajarish davomida kasb-hunar kollejlarda o'tkazilgan bitiruv oldi amaliyot davrida "Soliq" fani bo'yicha dars materiallarini tahlil qilib chiqdim.

2. Kasb-hunar kollejlarda o'quv jarayonini tashkil etishda ma'lumotlarni tahlil qilish, solishtirish va taqqoslash usul va vositalari ("T-jadval", "Venn diagrammasi", "SWOT-tahlil jadvali", "Nima uchun?" sxemasi, "Baliq skeleti" sxemasi, "Qanday?" ierarxik diagrammasi, "Kaskad" tarkibiy-mantiqiy sxema, "ARRA" O'ZARO O'QISH TEXNIKASI) tahlil etildi, tahlil natijalariga ko'ra biz tomonimizdan ishlab chiqilgan metodika asosida mashg'ulotlar olib borilganda dars samaradorligi sezilarli darajada oshdi.

3. «Xorijiy mamlakatlarning soliq tizimlari» mavzusini o'qitishning texnik modeli, mashg'ulotning texnologik xaritasi ishlab chiqildi hamda ilg'or pedagogik metod (Birgalikda ishlaymiz, Klaster, baxs-munozara, kichik guruhlarda ishlash va boshqa) lardan foydalanib o'qitishning namunaviy dars rejasini ishlab chiqdim.

4. Ishlab chiqilgan o'quv-uslubiy ta'minot majmuasi yangi ta'lim mazmunini tanlash va tuzish, o'quv jarayonida zamonaviy o'quvchilarni bilish faolligini rivojlantirish imkonini beradi.

TAVSIYA ETILADIGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

I.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining asarlari

1. Shavkat Mirziyoev, Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. T.: "O'zbekiston" - 2016 y.
2. Shavkat Mirziyoev, Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz. T.: "O'zbekiston" - 2017 y.

II. Normativ –xuquqit xujjatlar

1. O'zbekiston Respublika Konstitutsiyasi. T. "O'zbekiston", 2003 y.
2. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. T.; "SHarq" 2001. Oliy ta'lim me'yoriy hujjatlari.
3. O'zbekiston Respublikasi ta'lim to'g'risidagi qonun. T. O'zbekiston 1998y.
4. O'zbekiston Respublikasi kadrlarni tayyorlash milliy dasturi.
5. O'zbekiston Respublikasi Mehnat kodeksi T. "Adolat" 1996 y.
6. Kadrlar tayyorlash milliy dasturi. T. "SHarq" 2001. Oliy ta'lim me'yoriy hujjatlari.

III. Maxsus adabiyotlar.

7. Asatov R "Ishlab chikarish menedjmenti" Turon-Ikbol 2006 yil
8. Abduraxmonov K.X., Alloxberdieva A.M. "Основы менежмента персонала». Учебное пособие. М – 2000 г.
9. U.Yuldoshev, U.Usmonov va boshqalar. Mexnatni muxofaza qilish. Toshkent – 2001 yil.
- 10.Bespalko V.P., Tatur YU.G. Sistemno-metodicheskoe obespechenie uchebno-vospitatelnogo protsessa podgotovki spetsialista. M.: 1989.
11. Golish L.V. Faol o'qitish usullari: mazmun, tanlash va amalga oshirish. Ekspress qo'llanma. T.: TESIS, 2001.-68 b.
12. D.Ro'zieva, M.Usmonboeva, Z.Holiqova. Interfaol metodlar: mohiyati va qo'llanilishi. Metodik qo'llanma. – Toshkent: Nizomiy nomidagi TDPU nashriyoti, 2013.

IV. Elektron ta'lim resurslari

1. O'zbekiston Milliy Universitetining avtomatlashtirilgan informatsion–kutubxona tizimi portali “AILS–NUU”(http://www.fils.nuu.uz).
2. O'zbekiston Respublikasi oliy va o'rta maxsus ta'lim Vazirligining veb sayti (www.bilimdon.uz)
3. TDIU veb sayti www.tsue.uz
4. www.edu.uz.
5. www.Lex.uz
6. www.ziyo.net

JIZZAX POLITEXNIKA INSTITUTI

SERVIS FAKULTETI

"Kasb ta'limi" kafedrası bitiruvchisi 101 – 15 KT (Iqt.) guruhi talabasi
Pringuloe Abbasov ning bitiruv malakaviy ishiga

TAQRIZ

Bitiruv malakaviy ishining mavzusi:

Ko'chliq mamlakatlarining solib olinishi "maqsadini" innovatsion
so'zlash texnologiyalari orqali solib olinishi haqida chiqish.

BITIRUV MALAKAVIY ISHIGA

XULOSA

Davlat umumiy bilim maktablari o'qituvchilari
va dasturlari markuz B.M.I.da ushbu
muammolar bo'yicha O'zbekiston Respublikasi
qonunlari, me'yoriy hujjatlari, O'zbekiston
Respublikasi Davlat Axborot-Tekhnika Markazi
to'rtinchi ma'lumotlardan foydalanilgan.
Markuz bitiruvchisi o'zining predmeti bo'lib,
o'qituvchi faollari o'qituvchining xarakteristik
usullari, shu sohada o'qituvchi o'zining
texnologiyalari, axborot kommunikatsiya texnologiya-
lari o'qituvchi faollari faol ishtirok etish
yollari ko'rsatildi.
Bitiruvchining o'zining o'ziga sifatida "Bank
ish" faollari ko'chliq mamlakatlar solib olinishi
maqsadi bo'yicha olingan.

BITIRUV MALAKAVIY ISHining kamchiliklari:

Bitiruv malakaviy ishida o'qituvchi faollari kamchilik-
lar mavjud bo'lib, bu kamchiliklar o'zining
amaliy o'qituvchining pasaytirilgan.

Taqrizchining BMIga qo'ygan bahosi

Taqrizchi:

KCDH II pedagogik kafedrasida
Kotirov Pringuloe Abbasov (Taqrizchining ish joyi, lavozimi, F.I.SH.)

"28" 06 2019 yil